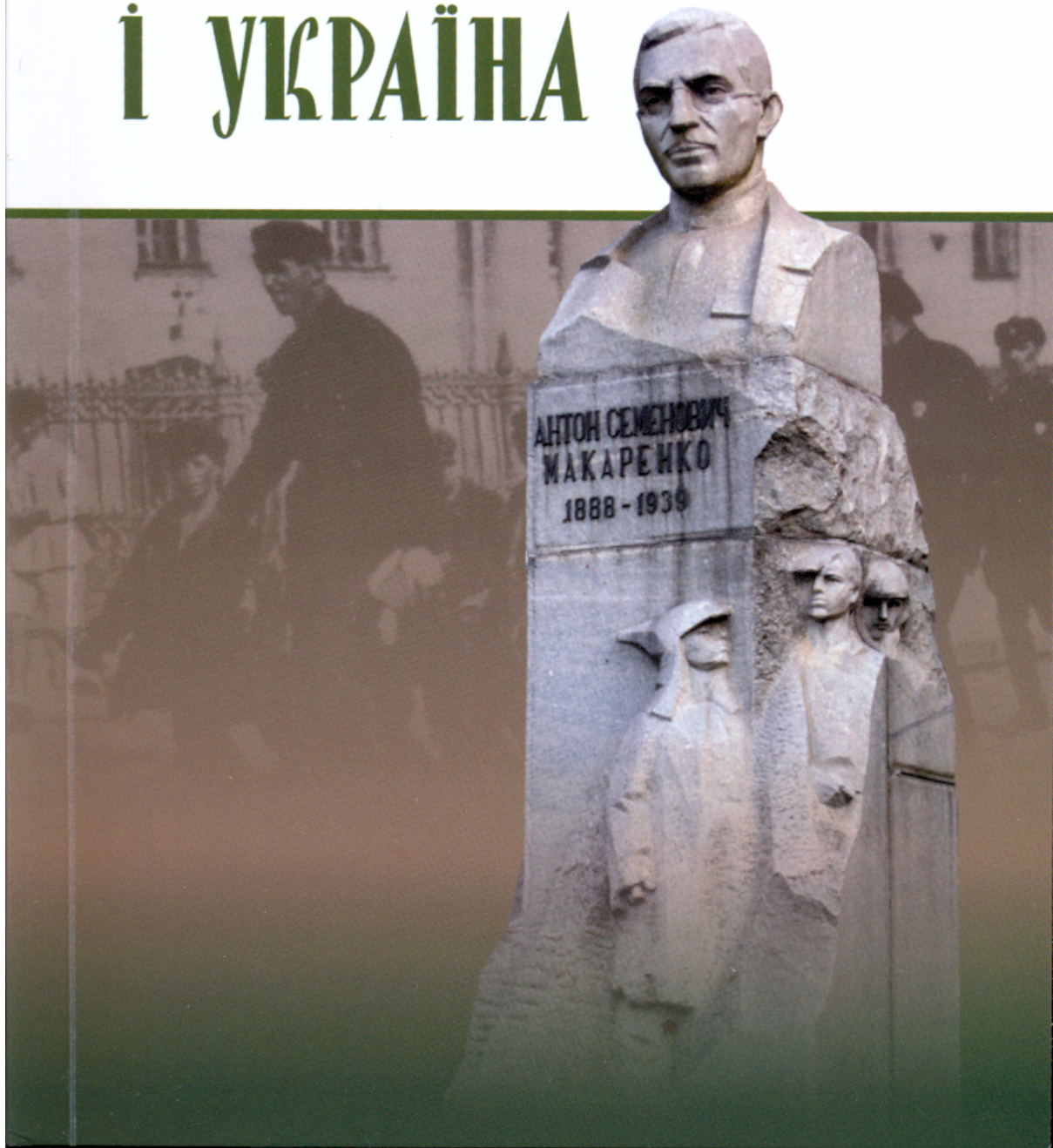

М.Ф. Гетманець, І.О. Гетманець

А.С. МАКАРЕНКО І УКРАЇНА

М.Ф. Гетманець, І.О. Гетманець

А.С. МАКАРЕНКО І УКРАЇНА

Харків «Майдан» 2015

УДК 821.161.1.(477)
ББК 74.03(2)6
Г 44

Рецензенти: **Ткаченко А.В.**, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

Силаєв О.С., доктор філологічних наук, професор Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

*Художнє оформлення
Володимира Носаня*

Гетманець М.Ф., Гетманець І.О.

Г 44 А.С. Макаренко і Україна / М.Ф. Гетманець, І.О. Гетманець. – Х.: Майдан, 2015. – 100 с.
ISBN 978-966-372-606-9

Автори здійснили спробу висвітлити життя і педагогічну діяльність А.С. Макаренка в Україні, ідентифікувати його національність і розкрити національне коріння його літературної творчості. У виданні поєднано наукове дослідження проблеми з краєзнавчим нарисом, детальним описом місць, пов'язаних з життям і діяльністю педагога.

Для науковців-педагогів, вчителів, студентів педагогічних навчальних закладів і всіх, хто цікавиться науково-літературною спадщиною Макаренка.

УДК 821.161.1.(477)
ББК 74.03(2)6

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Антон Семенович Макаренко (13.03.1888 – 1.04.1939) – видатний український педагог, спадщина якого увійшла до скарбниці світової культури і стала надбанням усього людства. Його ім'я стоїть поряд з іменами Коменського, Песталоцці, Руссо та інших великих педагогів. У 1988 році за рішенням ЮНЕСКО в усьому світі відзначався 100-річний ювілей від дня його народження, і він був названий у числі чотирьох педагогів, які «змінити педагогічне мислення у ХХ столітті»: Джон Дьюї, Георг Кершенштайнер, Марія Монтесорі, Антон Макаренко. Педагогічна система Макаренка вивчається в усіх навчальних закладах, в яких викладається педагогіка, а в Німеччині, Росії, Італії, Франції, Японії існують спеціальні наукові центри макаренкознавства, що досліджують його життя і науково-педагогічну спадщину. Світовим центром макаренкознавства став Марбурзький університет (Німеччина), в якому з 1968 року існує лабораторія Макаренко-реферат на чолі з доктором Гетцем Хіллігом.

Найважливішим відкриттям Макаренка-педагога був колектив як первинне середовище перебування людини і як один із вирішальних чинників її виховання. Його ідеал людини – особистість, що усвідомлює своє місце і свою роль в історичних діяннях народу, поважає себе і колектив, зберігає одвічні моральні цінності – совість, честь, відповідальність, справжню людяність, Такий ідеал вповні відповідав загальнолюдським гуманістичним уявленням, і саме в цьому головна причина величезного

інтересу в світі до його педагогічної та літературної спадщини.

Теоретичні праці та художні твори педагога, що розкривають форми і методи виховання людини, мають велике значення в сучасних умовах України, коли йде перебудова всіх сфер життя суспільства, в тому числі і існуючої системи виховання. Долучення молодого покоління до духовної спадщини Макаренка сприяє формуванню кращих людських якостей, які характеризують особистість, – гуманність, колективізм, громадянська активність.

Майже все своє життя Макаренко прожив в Україні (він переїхав до Москви в 1937 році, за два роки до смерті). Тут він народився, тут пройшли його дитячі та юнацькі роки, тут він отримав педагогічну освіту, розкрив себе як педагог і здійснив, за словами Горького, «надзвичайно вдалий, світового значення педагогічний експеримент». На Україні він написав головний твір свого життя – «Педагогічну поему». У зв'язку з цим важливо з'ясувати, поперше, як Україна відбилася в духовному світі і художній творчості Макаренка, а по-друге, що являє собою географія місць, пов'язаних з його життям і педагогічною працею. Саме в цьому полягає мета цієї роботи, що складається з двох розділів: теоретичного і чисто практичного.

А.С. МАКАРЕНКО – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГ

Педагогіка, як і всяка наука, має загальнолюдське значення, оскільки в ній узагальнено закони виховання, відкриті людством у процесі пізнання світу. Водночас вона, як ніяка інша наука, несе в собі і дещо індивідуальне, що відбиває історичний досвід конкретного етносу чи нації, звичаї, традиції, менталітет певного народу. Ось чому в працях класиків педагогічної думки ми чітко бачимо поєднання загальнолюдських ідей, зумовлених гуманістичною свідомістю людства, і ідей більш вузького, конкретно-національного характеру. У кожного народу з давніх часів формувалися певні традиції сімейного і соціального виховання, які передавалися із покоління в покоління і закріплювалися традицією. Є істотні відмінності в системах виховання різних народів і в новий час. На жаль, проблемі особливостей національного виховання педагогічна наука не приділяла належної уваги, а стосовно педагогічної теорії Макаренка вона взагалі не ставилася.

У радянський час мета виховання офіційної педагогікою визначалася в абстрактній і політизованій формі. Досить згадати горезвісний «Моральний кодекс будівників комунізму», що складається з 12 пунктів, в яких змішані заповіді Біблії і постулати марксизму. Перший пункт суцільно політичний – «Відданість справі комунізму, соціалістичній батьківщині і країнам соціалізму». Мета виховання – гармонійно розвинена особистість, яка поєднує духовну і фізичну досконалість і є втіленням найкращих

моральних якостей: «Людина людині – друг, товариш і брат». Вожді партії оголосили, що в СРСР переміг соціалізм і сформувалася нова людина, що на зміну націям прийшла якась нова соціалістична спільнота людей, в якій стерті національні відмінності. Радянська педагогіка «творчо» розвивала ці ідеї, хоча абсурдність їх стала цілком очевидною після розпаду Радянського союзу. Тим часом, мета виховання і в сучасних підручниках педагогіки, як і раніше, формулюється абстрактно, без урахування конкретних соціально-історичних та національних особливостей. Педагогіка Макаренко, яка втілила загальнолюдські гуманістичні ідеї, відбила також національні особливості виховання і поставила перед виховною системою України конкретні завдання, вирішення яких залишається актуальним і в наші дні.

Незважаючи на те, що проблема «Макаренко і Україна» привертала увагу дослідників, проте вона досі залишається недостатньо вивченою. Ця проблема має багато аспектів, ми ж виділимо три, з нашої точки зору, найбільш важливі: національна ідентифікація Макаренка, Макаренко і українська національна ідея, Макаренко в оцінці сучасної педагогічної науки України.

Проблему національної ідентифікації вперше поставив і зробив спробу дослідити Г. Хілліг, який опублікував низку архівних документів, в яких Макаренко визначав свою національність. Так, в анкеті при вступі на службу в НКВС значиться: національність – українець, рідна мова – російська. В анкеті, поданій до Спілки радянських письменників, у відповідній графі про мову він пише: українська, російська. Цілком можливо, що ця двоїстість обумовлена генеалогією Макаренка: батько його Семен Григорович був українцем, а мати Тетяна Михайлівна – росіянка, із збіднілої дворянської сім'ї. Однак і вона, живучи в Україні, в українському середовищі, ґрунтовно «українізувалася». Брат Макаренка Віталій Семенович у своїх спогадах, підкреслюючи її російське походження, водночас пише: «Мама была шутница, вся пропита-

на українским гумором» [1, с. 31]. У свідомості Антона Семеновича поєднувалися два начала – українське і російське. Українське йшло від глибинних коренів народу, серед якого він ріс і формувався як особистість, воно відчувається в мові, менталітеті, гуморі, наслідуванні певних народних традицій. Читаючи «Педагогічну поему», не можна не відчутти, що її автор – українець, так само як у повістях Гоголя відчутно проявляється українське походження їх автора. Як би не були освічені письменники, як би далеко вони не пішли від народного ґрунту, у своєму духовному розвитку, особливий національний «акцент» в їхній мові залишається. Російське начало у мові Макаренка формувалося російською культурою – школа, література, театр, – яка домінувала в Україні, і яку він вбирив з юних років. Досить прочитати його своєрідну сповідь «Замість колоквиуму» [3], щоб переконатися в тому, що російська культура не просто вплинула на його розвиток, а була фундаментом його духовного світу. Двомовність – дуже поширене явище у світі, коли люди в силу життєвих обставин синтезують у своїй свідомості особливості мови, культури та менталітету двох народів. У науковій літературі зроблено висновок про те, що Макаренко був російськомовним українським письменником [6]. Так само можна сказати і про Макаренка-педагога.

Питання про те, в якій мірі Макаренко володів українською мовою, спеціально вивчав Г. Хіллїг з групою помічників. Результати дослідження опубліковані ним у виданні «Страдания «украинизированного» завкола» [5], в якому наведено 24 документи, написані Макаренко українською мовою, і зроблено їх текстологічний аналіз. «Основною метою даного видання, – писав Г. Хіллїг, – є повне відтворення ... листів Макаренка і, таким чином, розширення нашого уявлення про його творчість, а також аналіз ступеня володіння ним українською мовою» [5, с. VI]. Публікації являють собою ділові листи, адресовані в різні державні установи і громадські організації, переважно господарського змісту. Зауважимо відразу: цей

матеріал абсолютно недостатній, щоб робити висновок про володіння педагогом українською мовою. При вирішенні цього питання не можна залишити поза увагою його літературні твори, зокрема, «Педагогічну поему». Який же висновок зробив дослідник? «Аналіз дозволяє зробити висновок, – пише він, – що Макаренко через рік після вимушеної «українізації» ділового листування колонії ім. М. Горького знав українську мову відповідно до рівня його здібностей і освіти. Слід, однак, підкреслити, що почуття цієї мови було в нього недостатньо розвинене» [5, с.216]. З таким висновком ніяк не можна погодитися, по-перше, тому, що найважливішим чинником пізнання української мови були у Макаренка не освіта, не здібності, а реальне життя серед народу, в україномовному середовищі. «Педагогічна поема» свідчить про його дивовижне почуття мови, яке, вочевидь, важко відчути іншомовному досліднику. Сучасні українські дослідники переконливо доводять, що Макаренко-письменник широко використовує ресурси загальнонародної мови, які відображають менталітет українського народу: просторіччя, ідіоми, прислів'я, приказки, пісні, гумор. «Педагогічна поема», – пишуть вони, – настільки пройнята національним духом, що виривати її із українського історико-культурного контексту ... абсолютно неправомірно» [6, с. 139].

Предметом вивчення Г. Хілліга є ділова переписка Макаренка 1924–1925 років, до першої хвилі українізації, яка почалася 1923 року. Але на той час ділова українська мова як різновид загальнонародної мови лише формувалася, оскільки необхідність у ній виникла тільки після Жовтневої революції. Ділове листування велося з орієнтацією на російські зразки, оригінальні канони тільки вироблялися, відтак категорично судити про граматичні та стилістичні помилки навряд чи коректно. Не випадково в мовному аналізі документів автор спирається на словники, що вийшли після 1925 року і на «Словарь української мови» Б. Грінченка видання 1907–1909 років. У переліку джерел є тільки один словник, близький за часом

до цитованих документів: Уманець М. і А. Спілка (М. Комарь). Словарь російсько-український. Харків, 1925. Навіть у назві цього словника відбилися норми тих років, які з точки зору сучасної лексикології можуть кваліфікуватися як помилкові. Відносно української мови Макаренка висновок може бути таким: 1) українська мова була для Макаренка рідною мовою, якою він спілкувався майже все своє життя зі своїми україномовними вихованцями; 2) він добре знав народну українську мову і широко використовував її ресурси в художніх творах; 3) письменнику-педагогу було притаманне яскраво виражене відчуття рідної мови, яке виявлялося у відтворенні типових образів українців (Калина Іванович, Карабанов, Братченко, Отченаш та ін.), а також у широкому використанні ресурсів народної мови та фольклору. Це зовсім не суперечить тому, що він називав рідною мовою і російську, яку добре знав і якою користувався у певних обставинах життя, в науково-педагогічній та художній діяльності.

Про українську мову і про ставлення до неї Антона Семеновича є цікаві судження брата Віталія Семеновича в його спогадах. Важко зрозуміти причини, з яких він відкрито відхрещується від своїх українських коренів, вкрай різко засуджує все українське і подібні погляди приписує братові. Ось деякі його висловлювання: «...Незважаючи на своє українське походження, Антон був 100% російським» [1, с. 79]; «...Цю жахливу штучну українську мову я ненавиджу так само, як Антон» [1, с. 89]; «За все моє життя в Росії я не тримав у руках жодної української книги, та й Антон не тримав» [1, с. 155]. Про сумнівність останнього твердження свідчить інформація, яку він подає в цих же спогадах: Антон читав Грушевського, Костомарова, Яворницького, Шевченка та інших українських авторів. Про абсурдність подібних суджень в цілому можна судити також на підставі наступної його заяви: «На українській мові ніхто не говорив ні в Крюкові, ні у всій Україні, навіть при Петлюрі» [1, с. 155]. Віталій Семенович представляє справу так, що у Крюкові – типовому

українському провінційному містечку – ніхто не говорив по-українськи: «українською мовою говорили тільки селяни», «...у нас вдома, якщо вимовляли українське слово, то випадково, жартома», «мама і поготів не знала «української мови» і т. д. І в той же час він дає підсвідомо таку інформацію, яка спростовує сказане. «Мама, – пише він, – была шутница, вся пропитана українським гумором» [1, с. 31]. Найближчі друзі їх сім'ї – Чернишови – виявляється, говорили тільки по-українськи: «Вся родина була на рідкість патріархальною і дружною. З усіх наших знайомих це були наші найближчі друзі. Г-жа Чернишова була моєю хрещеною матір'ю. Їхня сім'я говорила українською мовою (але не була самостійниками-сепаратистами)» [1, с. 117].

Всі ці факти свідчать про те, що не можна ставитися з довірою до того, що пише Віталій Семенович з «національного питання». Це своє нічим не виправдане негативне ставлення до України він приписує і своєму братові, однак у самого Антона Семеновича нічого подібного немає ні в листах, ні в статтях.

Західні педагоги сприймали Макаренка як представника країни, яку називали Росією, України вони не знали, тому називали його російським педагогом. Так, німецький професор педагогіки Г. Нооль в 1950 році писав: «Можна тільки позаздрити російському народу, який володіє таким багатством, як «Педагогічна поема». Вона пробуджує педагогічні інстинкти у кожного читача. Цю книгу у нас будуть читати з найбільшим інтересом, будуть полемізувати про неї, тому що в ній закладено значно більше, ніж лише теорія виховання безпритульних» [2]. Немає сумніву в тому, що в ХХІ столітті шановний професор сказав би: «Можна позаздрити українському народу», і це було б правильно. Так, на нашу думку, повинна вирішуватися проблема національної ідентичності Макаренка. Але це зовсім не означає, що педагогічна спадщина Макаренка не є надбанням культури російського народу, оскільки історична доля двох народів була настільки загальною

і єдиною, що це мало вплив на формування спільних рис національного характеру.

Другий важливий аспект проблеми «Макаренко і Україна», що викликає дискусії і суперечливі судження українських авторів, – Макаренко і національна ідея. В умовах, коли Україна здобула незалежність, стала суверенною державою, деякі українські ідеологи схильні оцінювати спадщину українських діячів культури, у тому числі й Макаренка, в світлі її значення в боротьбі за національну незалежність. Їх концепція була сформульована відомими вченими Петром Кононенком, Анатолієм Погрібним, Юрієм Руденко та іншими. Ось що вони писали: «Для нормальної і здорової людини поняттями першої величини є лише Бог і Батьківщина. І саме залежно від того, як той чи інший педагог своєю творчістю утверджував Добро на Землі, як він відстоював національні права рідного народу та як боровся за незалежність України, як дбав про виховання тих, котрі були б віддані їй душею і тілом, ми його й оцінюємо. Стосується це і Антона Макаренка, і Василя Сухомлинського, і Григорія Ващенка, і всіх-всіх інших» [4].

Сенс їх концепції виражено в словах: «як той чи Інший педагог своєю творчістю утверджував Добро на Землі, як він відстоював національні права рідного народу та як боровся за незалежність України». З першою частиною цього твердження не можна не погодитися: головним критерієм оцінки спадщини будь-якого педагога, дійсно, є те, що вона стверджує – Добро чи Зло. Це універсальний, загальнолюдський критерій, який визначає і національну значимість її. Що ж стосується участі тих чи інших діячів у національно-визвольному русі, то не можна не враховувати конкретну соціально-політичну обстановку, в якій вони жили. За незалежність України відкрито не боровся багато хто із представників старшого покоління української інтелігенції – вчені, письменники, діячі мистецтва, тому що в умовах радянської влади це було самогубством. Вони працювали на Україну, на

її майбутнє, вселяючи народу віру в його творчі сили, в його національну самобутність та ідентичність. Ось чому ми вшановуємо Павла Тичину, Максима Рильського, Володимира Сосюру та багатьох інших, незважаючи на те, що вони національну ідею не тільки не афішували, але навіть зрікалися її. Якщо перечитати історію української радянської літератури, монографії, присвячені творчості письменників того часу, то неважко помітити, що боротьба проти націоналізму була однією з провідних тем. Українські націоналісти в романах, п'єсах і віршах представлялися найлютішими ворогами народу, про співчутливе ставлення до них і мови не могло бути. Позиція Макаренка як педагога, письменника і громадського діяча була аналогічною.

Слід прямо сказати, що національна ідея, проблема національної незалежності України не займала Макаренка. Більше того, він, подібно названим письменникам, засуджував націоналістів-самостійників і змальовував їх у негативному світлі. Найбільш гостре судження Макаренка на національну тему, що міститься в «Педагогічній поемі», заслуговує особливої уваги, бо може дати привід звинуватити педагога-письменника в антиукраїнських настроях і неповажному ставленні до Шевченка.

У «Педагогічній поемі» Макаренко змалював згідно з тогочасною традицією сатиричними фарбами образ українського націоналіста – вихователя колонії Дерюченка: «Дерюченко був ясний, як телеграфний стовп: це був петлюрівець. Він «не знав» російської мови, прикрасив все приміщення дешевими портретами Шевченка і негайно приступив до єдиної справи, на яку був здатний, – до співу «українських пісень» [11, с. 147].

У першому виданні «Поеми» після цього абзацу був фрагмент, вилучений Макаренком в наступних виданнях. Наведемо його повністю: «Для тодішніх петлюрівців Шевченко був найбільш зручною димовою завісою у справі прикриття справжньої фізіономії. Культ Шевченка ніякого відношення не мав до соціального змісту його

творчості. Тексти Шевченка були для петлюрівця чимось на зразок текстів священного писання. Вони сприймалися без всякої критики і навіть без будь-якої участі думки, як найсвященніші крупинки української ідеї, як символи української державності і як пам'ять про великі часи гетьманів і козарлюг. Дерюченко цілими днями намагався пристосувати хлопців до «співу українських пісень» і до споглядання портретів Шевченка. І життя самого Дерюченка, і життя всього людства представлялися придатними тільки для підготовки до превеликого світового свята – 26 лютого, «роковинам» народження і смерті Тараса. До цього дня купувалися нові портрети, розучувалися нові пісні, і особливо розучували національний гімн, що легально замінив «Ще не вмерла Україна», – так званий «Заповіт», який розспівувався з страшними виразами фізіономій і з тремтінням баритонів, а найсильніше в словах:

І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Я прекрасно розумів, що зла кров – це зовсім не кров поміщиків або буржуїв, ні, це кров москалів і таких ренегатів, як я. Колоністам ніколи було розбиратися в суті петлюрівських симфоній. Побоюючись наших зведених (*загонів – М.Г., І.Г.*), вони працювали до вечора, а ввечері розбігалися по саду, і молебні, присвячені рівноапостольному Шевченку, виспівувалися самим Дерюченком, двома-трьома млиновими (*робітники, що працювали у млині – М.Г., І.Г.*) та гостями із Гончарівки» [11, с. 460].

Тут показові два моменти: ставлення Макаренка до Петлюри і ставлення до Шевченка. З Петлюрою все зрозуміло. Він сприймався письменником у душі, що панував у країні: Петлюра – націоналіст, ворог українського народу. По-іншому в той час оцінювати Петлюру не міг ніхто. Тепер про Шевченка. Українські націоналісти, подібні до Дерюченка, не тільки зробили ім'я Шевченка

прапором у своїй боротьбі за самостійність України, але використовували його творчість для розпалювання русофобії, нагнітання ненависті до «москалів». Макаренко не тільки не ототожнює Шевченка з націоналістами, але вважає, що вони перекручують творчість великого поета і що культ Шевченка ніякого відношення не має до соціального змісту його творчості. Ім'я, образ і творчість Шевченка, на його думку, використовуються ними в непристойних цілях. Звичайно, зараз, після соціально-політичних змін в Україні однозначно оцінювати позицію Макаренка складно, тому що українська ідея була і залишається ключовою в історичній долі народу, а творчість Шевченка була духовною опорою в його боротьбі за національну незалежність. Очевидно, Макаренко сам відчував сумнівність своєї позиції і наведене міркування про націоналізм і Шевченка вилучив з остаточного варіанту тексту «Поєми».

Слід підкреслити, що головні підстави для негативної характеристики Дерюченка-вихователя – педагогічні: він – бездарний вихователь, здатний тільки на спів українських пісень. У вилученому уривку Макаренко фактично виходить за межі художнього світу твору і намагається коментувати складну політичну проблему, не маючи чіткого розуміння її. Можна говорити про недостатню коректність деяких висловлювань Макаренка про Шевченка, однак звинувачувати його в неповажному ставленні до нього немає підстав.

Є в біографії Макаренка один парадоксальний факт: гнівно засуджуючи самостійників-петлюрівців, він до кінця днів своїх щиро дружив з людиною, яка була переконаним самостійником і помітною фігурою в українському національному русі, соратником Симона Петлюри. Мова йде про Костянтина Семеновича Кононенка – колишнього члена Української Центральної Ради, активного діяча української еміграції в повоєнні роки. Вперше факти про його життя зібralи Г. Хіллiг та В. Марочко і опублікували в книзі «Свидетельства искренней дружбы: воспоми-

нання К.С. Кононенко о А.С. Макаренка» [12]. До книги увійшли спогади Кононенка про Макаренка «Забути його не можна», написані в 1940 році, стенограма його виступу на засіданні кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту іноземних мов 25 листопада 1940 року, стаття «Благородне життя», опублікована в газеті «Радянська освіта» 30.03. 1941 року, а також листи. Діяльність Кононенка була настільки помітною в історії України, що він увійшов в емігрантську українську енциклопедію «Енциклопедія українознавства» (Париж – Нью-Йорк, 1959) як видатний політичний діяч і економіст. Його долю за радянських часів простежили Г. Хілліг та В. Марочко і суттєво доповнили біографічні відомості, що містяться в енциклопедії. Кононенко народився 1889 року в місті Рильську і був на рік молодший за Макаренка. У 1916 році він закінчив агрономічний відділ природничого факультету харківського університету, в радянський час обіймав високі посади в системі Наркомзему, Наркомфіну і Наркомосу УРСР. У 1930 році він був заарештований у справі про так звану «контрреволюційну шкідницьку організацію в сільському господарстві УРСР» і засуджений до 8 років позбавлення волі. Однак, враховуючи його авторитет як фахівця, ув'язнення в таборі було замінено примусовою працею економіста в системі ГПУ УРСР. Спочатку він був направлений в трудову комуну ДПУ ім. Балицького в с. Ладин поблизу міста Прилуки, а в 1932 році переведений в харківську трудову комуну ім. Дзержинського, де і відбулася його зустріч з Макаренком. З 1938 по 1941 рік Кононенко працював у різних навчальних закладах Харкова, викладав математику та хімію в залізничній школі, у фармацевтичному інституті, школі медсестер. В період німецької окупації Харкова він служив у земельній управі, а в 1943 році виїхав до Німеччини. Після війни жив у Мюнхені, займався науковою діяльністю і брав активну участь у житті української еміграції. Тут він опублікував книгу «Аграрна політика більшовиків» і безліч статей з проблем соціально-економічного розвитку СРСР. З 1949

по 1951 рік очолював редакцію тижневика «Український самостійник». У 1951 році переїхав до США, де написав книгу «Україна і Росія. Соціально-економічні підстави національної ідеї». Помер 1964 року в м. Бунтон, неподалік від Нью-Йорка.

Макаренко побачив у Кононенкові різнобічно освічену людину, яка виявляє великий інтерес до художньої літератури, володіє здоровим естетичним смаком і здатна реалістично оцінювати літературну творчість. Можна сказати, що він надихнув Макаренка на написання «Педагогічної поеми», про що свідчить дарчий напис на подарованому йому першому виданні книги: «Константину, без нахальної настійливості котрого эта книга не существовала бы» [12, с. 9]. Його думка для Макаренка була дуже авторитетною, і перш ніж посилати фрагменти рукопису «Педагогічної поеми» до друку, він давав йому на прочитання. У серпні 1934 року, завершивши другу частину «Поеми», він писав йому: «27-го думаю виїхати до Москви. Не знаю, чи заїду в Харків. Як би це влаштувати, щоб ти приїхав обов'язково, чуєш, неодмінно і обов'язково. Краще було б, щоб ти приїхав днів на два. Будь ласка, приїжджай, чуєш, обов'язково приїжджай, а то мені страшно буде посилати поему, не прочитану тобою» [12, с. 10]. Їх зближували літературні інтереси (Кононенко теж писав вірші, казки для дітей і просив Макаренка висловлювати критичні зауваження), педагогічні проблеми і, очевидно, погляди на життя. Тим більше, що в їхніх життєвих долях було чимало спільного: обидва походили із демократичного середовища (батько Кононенка – службовець у провінційному містечку), у Першій світовій війні участі не брали, позицій більшовиків не поділяли, у обох був брат – білий офіцер. До речі, три брати і сестра Кононенка були в 1930 році репресовані. У їх листуванні відчувається спрага спілкування, яка буває у дуже близьких за духом людей. Ось ще кілька уривків із їхніх листів. «Все-таки я приїду, чорт візьми, в Харків і наговорюся з вами (маються на увазі Кононен-

ко і його дружина – *М.Г., І.Г.*) аж до очманіння. Про це мрію, як про свято. Мрію і все», – писав Макаренко з Києва 22.10.1935 року [12, с. 17].

З листа Кононенка від 23.01.1939 року: «Не думай, що я це сприйняв за «зазнайство» або образився на тебе, я просто подумав, що після тривалих бесід і ґрунтового обміну думками всяке листування буде здаватися блідим» [12, с. 53]. У листі від 7.02.1939 року Кононенко запрошує Макаренка приїхати до Харкова і знову підкреслює бажання поговорити з ним: «Зроби мені задоволення поговорити» [12, с. 55].

Найбільш точно характеризують їх взаємини наступні слова Кононенка: «Я любив мого Антона так, як можна любити тільки саму близьку і рідну людину, як друга в найкращому і повному розумінні слова «дружба» [12, с. 25].

Цілком очевидно, що говорили вони не тільки про літературу і навряд чи обходили увагою українську тему. Дізнатися це неможливо, однак факт залишається фактом: «затятий ворог» самостійників вважав своїм найближчим другом затятого самостійника, колишнього члена Центральної Ради та майбутнього редактора націоналістичної газети «Український самостійник». Це свідчить про те, що в житті Макаренко міг спокійно ставитися до істинних патріотів України, мати своє розуміння національного питання, яке не збігалося з офіційним. Але в той час найменший прояв національних почуттів викликав таку жорстоку реакцію з боку влади, що Макаренко, як і всі українські письменники, змушений був демонстративно відхрещуватися від національної ідеї, таврувати «буржуазних націоналістів» як ворогів українського народу. Подібні прокляття адресували націоналістам всі письменники, що вижили в умовах сталінського режиму, зокрема П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра та ін.

Третій аспект заявленої проблеми «Макаренко і Україна» – оцінка його спадщини педагогічною громадськістю України. Весь світ говорить про Макаренка, у багатьох

країнах створені наукові центри макаренкознавства, існує Світова макарєнківська асоціація, а в Україні вчені-педагоги ще сперечаються про значимість його спадщини. Полтава проводить міжнародну наукову конференцію під девізом: «А.С. Макаренко – великий педагог ХХ-го століття», а в Києві його засуджують за відсутність українського патріотизму, за роботу в системі НКВС. Показовий факт: Академія педагогічних наук України змінює назву педагогічного товариства «імені Макаренка» на «імені Ващенка» – зовсім невідомого українській громадськості педагога. Таке ставлення до Макаренка викликало в суспільстві відповідний резонанс. У Харкові «перемістили», а фактично знесли пам'ятник Макаренкові одночасно з пам'ятником на честь проголошення радянської влади в Україні як символи радянської епохи. У двох довідкових виданнях «Сто знаменитих людей України», що вийшли в Києві і в Харкові і складених різними авторами, Макаренка немає, але є сучасні діячі, які не встигли ще в належній мірі проявити себе. До слова кажучи, немає і Василя Сухомлинського. Навіть у такому локальному виданні, як «100 знаменитих харків'ян», Макаренко теж відсутній. Це видання підготовлено журналістами відеоканалу «Перша столиця», який давно спеціалізується на дискредитації великого педагога. А автори «Історії України» Ю. Мацюк і А. Бажан звинуватили Макаренка навіть у великодержавному шовінізмі. «Російська інтелігенція, – пишуть вони, – виявилася просякнутою великодержавно-шовіністичним духом, за винятком В. Маяковського, який підтримував «українізацію» («білорусізацію» тощо). Зате більш ніж достатньо було таких, хто виступав проти «українізації», наприклад, письменники М. Горький, Ф. Гладков, «великий» педагог А. Макаренко та ін.» [9, с. 61].

Досить поширене в Україні протипоставлення Макаренка В.О. Сухомлинському і Г.Г. Ващенкові, які, вважають деякі автори, стояли вище Макаренка з кардинальних проблем педагогіки. Так, вже стало загальним місцем

звинувачувати Макаренка в тому, що він нібито перевагу надавав колективу, а Сухомлинський – особистості, що його колективістська педагогіка служила тоталітарному режиму, а педагогіка Сухомлинського відображала загальнолюдські гуманістичні цінності. Однак поняття особистості і колективу настільки взаємопов'язані в теорії і практиці обох педагогів, що їх розділити неможливо. І Макаренко, і Сухомлинський розглядали особистість як втілення колективістських начал, а колектив як сукупність особистостей. Опоненти Макаренка не враховують того, що ці педагоги жили і працювали в різних соціально-педагогічних умовах, що в їхніх педагогічних теоріях є відмінності в конкретних формах і методах виховання, проте гуманістична, людська сутність єдина. Сухомлинський працював з дітьми, котрі жили в нормальних домашніх умовах, але подібно до Макаренка, він не уявляв особистість поза колективом. Як відомо, він висловив своє ставлення до Макаренка у статті «Йти вперед», яка була опублікована в 1989 році, після його смерті [7]. «Немає іншого педагога-практика, – писав він, – якого б я так любив і поважав, як А.С. Макаренко...» [7, с. 348]. Історія появи цієї статті така. До неї Сухомлинський почав публікувати в журналі «Советская педагогика» велику статтю «Про комуністичне виховання», яку деякі педагоги сприйняли як його відмову від принципів педагогіки Макаренка, що вважалися єдино правильними і відповідними завданням комуністичного виховання. З цим Сухомлинський не міг погодитися, і в питанні про своє ставлення до Макаренка вирішив внести ясність статтею «Йти вперед». Високо цінуючи Макаренка як педагога, він разом з тим вважав, що окремі його теоретичні положення застаріли. Головну свою увагу він зосередив на проблемі особистості і колективу. Привівши слова Макаренка про те, що колектив повинен стати «першою метою нашого виховання», він заявляє: «Я глибоко переконаний, що мета комуністичного виховання – людина, а колектив – лише засіб у досягненні цієї мети». Сучасні педагоги розібралися в тому, що

було справедливим і несправедливим в позиції Сухомлинського, про що свідчить колективна збірка статей «Етюди про Сухомлинського. Педагогічні апокрифи», що вийшла 2008 року. «Мені дуже боляче, – пише Я.С. Турбовской, – що Василь Олександрович не зрозумів в цьому Макаренка, не побачив, що колектив йому потрібен був не сам по собі і навіть не як засіб виховання, а як єдина педагогічно значуща можливість служити особистості, здатність її сформувати. І нічому іншому» [14, с. 366]. Водночас не можна не погодитися із зауваженням Сухомлинського про те, що Макаренко часто надає колективу занадто соціологічного значення: «Механічне перенесення функції колективу зі сфери суспільно-політичної в сферу педагогічну перетворює колектив у якусь грізну силу, що стоїть над гвинтиком – особистістю» [7, с. 351]. Такий надмірно соціалізований колектив зображений Макаренко в повісті «Прапори на баштах» як ідеальний. «Вся виховна система в колонії, – пишуть сучасні дослідники повісті, – поставлена так, щоб втілити в життя принципи радянського суспільства, тому діти не живуть своїм природним життям, а грають у надуману гру, наслідуючи дорослим. Нездійсні атрибути життя колективу – лад, прапор, сигнали, змагання, трудовий ентузіазм, комсомол. Навіть спілкуючись між собою, вони називають один одного не по імені, а офіційно, як дорослі: товариш Гальченко, товариш Бігунков» [6, с. 173]. Проте не можна не враховувати того, що цей твір з'явився в умовах небаченого політичного тиску на літературу, а також того, що жорсткі вимоги колективності пояснювалися суворою педагогічною практикою виховання безпритульних і правопорушників – людей з украй індивідуалістичною мораллю, зовсім позбавлених здорових колективістських задатків.

В Україні стаття Сухомлинського опублікована в журналі «Рідна школа» тільки через 20 років і була витлумачена деякими вченими-педагогами як відмова від педагогічної теорії Макаренка. У 2006 році вона була передрукована в газеті «Освіта» і тенденційно прокомен-

тована А. Погрібним та Ю. Руденком. Як справедливо зауважила О.В. Сухомлинська, вони використовували позицію Василя Олександровича «для агресивної і багато в чому несправедливої критики Антона Семеновича» [6, с. 428].

Як антипод Макаренка видається деякими педагогами колишній професор Полтавського педагогічного інституту Г.Г. Ващенко. Слід прямо сказати, що протиставлення їх має чисто політичний характер. Одні закидають йому в провину співпрацю з німецькими окупантами в роки Другої світової війни та кон'юнктурне ставлення до Макаренка: в радянський час – позитивне, а в еміграції – різко негативне [10]. Інші бачать у Ващенкові поборника української національної ідеї, борця за національну незалежність України [4]. Якщо ж оцінювати його діяльність об'єктивно, то слід визнати безсумнівні заслуги професора в розвитку української науково-методичної думки, у боротьбі за національні пріоритети в культурі, проте значимість його діяльності як педагога незрівнянна з діяльністю Макаренка.

Окремі педагоги не можуть пробачити Макаренкові те, що він служив в апараті НКВС, вважаючи його мало не причетним до діянь цього репресивного відомства. Дивно, коли подібну точку зору поділяють і деякі вчені, які повинні глибоко вникати в суть справи, а не керуватися чутками на побутовому рівні. А суть справи в тому, що Макаренко, завідуючи колонією ім. М. Горького, працював у системі наркомосвіти, проте безпритульних дітей було так багато, що органи освіти на місцях не могли з ними впоратися. Тому уряд України в 1926 році прийняв постанову про передачу функції боротьби з безпритульністю від НКО до ГПУ, яке з часом було перейменовано в НКВС. Всі дитячі колонії України, в тому числі й колонія ім. Горького в Куряжі, були перепідпорядковані Наркомату внутрішніх справ. Згідно з тогочасною офіційною версією, службовці НКВД України в зв'язку зі смертю наркома Дзержинського вирішили на власні кошти як

пам'ятник йому побудувати в Харкові зразковий виховний заклад – дитячу трудову комуну для безпритульних. На посаду завідувача був запрошений Макаренко, який як педагог користувався великим авторитетом у роботі з безпритульними, і з жовтня 1927 року по вересень 1928 він завідував колонією і комуну одночасно. Після того, як його педагогіку високі педагогічні кола визнали нерадянською і добилися його звільнення з посади завідувача колонії ім. Горького, він залишився працювати в комуні, яка була офіційно відкрита 29 жовтня 1927 року. Тут він розгорнув бурхливу діяльність, і його талант педагога виявився повною мірою. Комуна імені Дзержинського прославилася на весь світ, її прагнули відвідати культурні та громадські діячі багатьох країн. Коли в 1934 році столицю України було переведено до Києва, а проблема безпритульних дітей після голодомору 1933 року стала дуже гострою, влада вирішила доручити Макаренкові організаційно-виховну роботу в масштабах республіки, і він був рекомендований на посаду заступника начальника відділу трудових колоній в апарат НКВС. Так безпартійний, з сумнівною репутацією (рідний брат – колишній білий офіцер, живе за кордоном) педагог став співробітником відомства, яке отримало в народі негативну репутацію. Робота в апараті НКВС не припала Макаренку до душі, оскільки він був відірваний від живої педагогічної діяльності, і він почав домагатися свого звільнення. Його служба в НКВС, що тривала з липня 1935 року по жовтень 1936, була пов'язана тільки з дитячими колоніями, тому в його діяльності нічого компрометуючого не було. Адресовані йому закиди абсолютно безпідставні.

Педагогічна діяльність Макаренка проходила в складних соціально-політичних умовах, коли в країні здійснювався експеримент всесвітньо-історичного значення з побудови соціалізму – одвічної мрії людства. Це був час, коли на словах вищою цінністю проголошувалася людина, а в той же час тоталітарна система шляхом масових репресій і голоду душила особистість, зводила її до без-

ликого гвинтика в державній машині. Педагогічна теорія Макаренка ґрунтувалася на загальнолюдських гуманістичних засадах і водночас відчувала тиск політичної системи, тому в ній наявні деякі ідеологічні нашарування часу. Педагоги світу відкинули в ній тимчасове, наносне і гідно оцінили її гуманістичну сутність. «Значення Макаренка в тому, – пише американський педагог Джон Боуен, – що він більш енергійно і пристрасно, ніж багато хто з нас, спробував зробити світ більш пристосованим місцем для життя. І ми на Заході ... не можемо не визнати величі цього вкладу» [13, с. 5]. Педагогічна теорія Макаренка витримала гуманістичну експертизу часу, підтвердивши неперушний закон історії: що людяне – те вічне.

Макаренко – великий педагог ХХ століття, який на основі узагальнення соціального досвіду нової історичної епохи збагатив педагогічну думку новим баченням людини і відкрив універсальні закони її виховання. Основою його педагогіки є гуманістичний принцип, виражений у словах: якомога більше поваги до людини і якомога більше вимог до неї. Теоретична спадщина Макаренка стала надбанням загальнолюдської культури, тому український народ може по праву пишатися своїм сином.

Література

1. Макаренко В. Мой брат Антон Семенович. Воспоминания, письма / [Составитель Гетц Хиллиг]. – Марбург, 1985. – 201 с.
2. Фрѐзе Л. Достояние советской и мировой науки // Л. Фрѐзе // Советская педагогика. – 1989. – № 4. – С. 143–146.
3. Макаренко А.С. Заявление в Центральный институт организаторов народного просвещения // А.С. Макаренко. Педагогические сочинения в восьми томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – С. 8–11.
4. Вишневський О., Кононенко Петро, Погрібний Анатолій та ін. Щодо вироку «трійки», або як та для чого

- з лупою слона досліджувати // Освіта України, 3 січня 2001.
5. Хиллиг Гётц. Страдания «украинизированного» завко-ла. – Марбург, 1996. – 244 с.
 6. Гетманец М.Ф., Гетманец И.О. «Я – писатель Макаренко». – Харьков: Майдан, 2011. – 232 с.
 7. Сухомлинский В.А. Идти вперед // Народное образова-ние, 1989. – № 8. – С. 348–357.
 8. Сухомлинская О.В. [Послесловие] // Этюды о Сухо-млинском. Педагогические апокрифы. – Киев: Акта, 2008. – 430 с.
 9. Мацюк Ю.А., Бажан О.Г. Історія України: посібник для вступників до вищих навчальних закладів. Ч. III. – К.: КМА, 2003. – 130 с.
 10. Хиллиг Г., Н. Окса. Метаморфозы Г.Г. Ващенко. Допол-нительные штрихи к портрету украинского ученого, которому не удалось выйти из тени А.С. Макаренко. – Марбург: Opuskula Makarenkiana, № 23, 2000. – 68 с.
 11. Макаренко А.С. Педагогическая поэма // Педагогиче-ские сочинения в восьми томах. – Т. 3. – М.: Педагоги-ка, 1984. – 512 с.
 12. Кононенко К.С. Свидетельства искренней дружбы. – Марбург, 1997. – 102 с.
 13. Фролов А.А. А.С. Макаренко в СССР, России и мире. 1939–2005 гг. – Н.Новгород, 2006. – 416 с.
 14. Турбовской Я.С. Диалог через двадцать лет // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы. – Киев: Акта, 2006. – С. 362–370.

УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС У «ПЕДАГОГІЧНІЙ ПОЕМІ»

Поняття «дискурс» міцно увійшло в науковий обіг і широко використовується в мовознавстві, літературознавстві та інших гуманітарних науках. Незважаючи на існуючі нюанси в його тлумаченні, загальноприйнятним є розгляд художнього мовлення в позатекстовому контексті з урахуванням психологічних, соціальних, національних, культурних та інших факторів. Для дискурсу надзвичайно важлива співвіднесеність з дійсністю, в якій твориться і сприймається мовленнєвий твір. Вивчення дискурсивності художніх текстів, співвіднесеності художньої картини світу з позамовною дійсністю дозволяє глибше розкрити ідейно-художню та соціальну значимість твору як феномена культури народу. У наш час такий підхід надзвичайно актуальний при вивченні творчості радянських письменників, яких за традицією прийнято було відривати від національного ґрунту, розглядати поза конкретним соціокультурним середовищем. Тим часом, художній образ світу кожного з них сформувався під впливом націокультурної самобутності, соціолінгвістичної ситуації і географічних чинників, які вимагають цілеспрямованого і системного дослідження. На думку Ю.М. Лотмана, та чи інша побутова деталь або зчеплення обставин, підвищуючись до рівня сюжетного елемента, «визначаються поза текстом лежачої соціальної та побутової семіотики епохи, ... елементи тексту – найменування предметів, дій, імена персонажів тощо – потрапляють в структуру даного сюжету, вже будучи обтяжені

попередньою соціально-культурною та літературною семіотикою» [1]. Думка вченого представляється нам дуже важливою для осмислення топосів, антропонімів та інших елементів у світлі національної специфіки поезики «Педагогічної поеми» Макаренка

Дія твору відбувається в реально існуючій колонії, яка «вписана» в систему соціальних, етнічних, топографічних та інших реалій дійсності. Зображений письменником-педагогом художній простір – Україна, Полтавська область з її селами і хуторами, Харківська область, перша столиця радянської України Харків. Письменник тільки в окремих випадках змінює назви населених пунктів, суворо дотримуючись географії та топографії подій. Ковалівка названа Гончарівкою, а навколишні хутори, сосновий ліс навколо хутора Триби, битий шлях Полтава-Харків, річка Коломак, станції Рижов і Люботин, селища Куряж і Подвірки, місто Харків, а в Харкові – площа Тевелева, площа Рози Люксембург – все це реально існуючі об'єкти. Ось характерні описи місць розташування колоній.

«У шести кілометрах від Полтави на піщаних пагорбах – гектарів двісті соснового лісу, а по краю лісу – битий шлях на Харків, нудно поблискуючий чистеньким буличничком» [III, с. 9–10]. Це Триби, а ось Куряж:

«Пролетівши кілометрів шість від міста по піщаній нудній дорозі, підійнялися ми на пагорб і в'їхали в облізлі ворота монастиря. Посеред круглого двору безформна громада древнього, проте потворного храму, за ним щось триповерхове, а по колу довгі приземкуваті флігелі, підперті напівгнилими ганочками...» [III, с. 280].

Як відомо, велике значення в художній літературі мають не лише найменування певних об'єктів, але й імена героїв, відтак вони є предметом вивчення наукою про назви – ономастикою. Поетична ономастика – порівняно новий напрям у загальній ономастиці та в літературознавстві, найчастіше вона представлена антропонімією і топонімією. Свого часу були захищені кандидатські ди-

сертації «Ономастика в художньому мовленні А.П. Чехова» Л.І. Колоколової [2], «Власне ім'я у творчості М.М. Коцюбинського» Т.В. Немирівської [3], опублікована монографія В.Н. Галич «Антропонімія Олеса Гончара» [4].

«При вивченні художніх текстів «під лінгвістичним мікроскопом», – пише В.Н. Галич, – відразу впадає в очі обділеність увагою літературознавців і критиків такого важливого елементу змісту і форми твору, як ім'я персонажа» [4, с. 5–6]. Своїми думками В.Н. Галич свого часу поділилася з Олесем Гончаром, і ось що їй у відповідь написав класик української літератури: «Ваші наукові інтереси я вважаю дуже плідними і поділяю Ваше здивування, що наше літературознавство не помічає таких творчо важливих речей. Звичайно ж, вибір імен персонажів – це зовсім не дрібниця, не випадковість, це те, що органічно входить в психологію творчості, в процес зображення характерів» [4, с. 14].

Літературно-мистецька антропонімія є засобом вираження естетичної концепції дійсності і життєвих ідеалів письменника, в ній відбиваються особливості його художнього мислення, національні корені його творчості. Красномовним підтвердженням цієї думки є власні імена героїв у «Педагогічній поемі» Макаренка. Із 198 персонажів українських прізвищ та імен – 121. Основна маса українських прізвищ надає своєрідний національний колорит зображеному художнього світу, в якому живуть і діють люди української національності, що вирізняються своєрідним типом мислення і поведінки. Дуже важливо підкреслити, що вигаданих прізвищ майже немає. «Потрібно вам сказати, – говорив Макаренко на зустрічі з читачами московського заводу Шарикопідшипник, – що в книзі майже всі прізвища дано без зміни» [IV, с. 38]. Зустрічаються злегка змінені: Калабалін – Карабанов, Супрун – Бурун, Шершньов – Вершньов, Лапотецький – Личак, Братневич – Братченко, Землянський – Зирянський та ін. В українських прізвищах, навіть видозмінених, по-

значається загальна настанова письменника на достовірність. Персонажі називаються переважно за прізвищами, а не по іменах (іноді іменами з прізвищами), що відповідає педагогічному принципу Макаренка бачити у своїх вихованцях рівних собі членів колективу, а не об'єкти виховання. По іменах називаються тільки деякі колоністи переважно з числа найавторитетніших, причому без будь-якого відтінку ідеалізації: Антон замість Братченко зустрічається частіше за інших.

У «Поємі» дуже мало імен у зменшувально-пестливій формі, бо Макаренко терпіти не міг сюсюкаючу педагогіку і називав її «дамським соцвосом». Виняток: Ваня Зайченко, Маруся Левченко, Вітя Богоявленський, Митя і Шура Жевелій. Незважаючи на те, що більшість колишніх правопорушників мали вуличні клички, в умовах колонії вони швидко забувалися, тому їх фактично немає.

Отже, художня топонімія і антропонімія максимально наближені до реальних. Письменникові, що поставив за мету довести суспільству ефективність своєї педагогіки, дуже важливо достовірно точно показати, де відбувалися події і хто в них брав участь. Дія відбувається не «в некотором царстве, в некотором государстве», а в конкретних місцях України 1920-х років із зазначенням точних топографічних координат.

У сучасній науці дискурс розглядається як відображення особливої ментальності та ідеології, які виражені в тексті, «зануреному в життя, в соціокультурний, соціально-психологічний контекст» [1, с. 671]. Українська ментальність знаходить вираз у мові, насиченій українізмами, в українських прислів'ях, піснях, гуморі. Згідно з нашими підрахунками, в тексті 309 українізмів, більшість яких повторюється по кілька разів. Носіями їх є основна маса персонажів, у тому числі й оповідач, однак найбільш колоритні з низ – Калина Іванович, Карабанов, Братченко, Отченаш, Личак, селяни. Широко використовує Макаренко українське просторіччя, ідіоми, прислів'я і приказки. Є ще один характерний елемент українського

дискурсу – пісні. Їх небагато, але сам факт дуже показовий: в 20-і роки, коли широко популярними були революційні пісні, жодна з них не звучить в колонії, крім «Інтернаціоналу» і то українською мовою.

Карабанов, вийшовши з кабінету завідувача, від надміру почуттів «закричав на всю колонію»:

Вилітали орли
З-за крутої гори,
Вилітали, гуркотали,
Розкоші шукали [III, с. 137].

Народні пісні співає не один Карабанов, а вся колонія в урочисті моменти життя. От ідуть проводи перших робітфаківців: колонія вишикувалася з прапором. «Карабанов раптом почав високо і завзято пісню:

Стелися, барвінку, низенько,
Присунься, козаче, близенько.

Зрадлі шеренги підхопили пісню» [III, с. 244].

«Педагогічна поема» настільки пройнята національним духом, що виривати її з українського історико-культурного контексту, як це було прийнято в нашому літературознавстві, абсолютно неправомірно. Є всі підстави говорити про Макаренка як про російськомовного українського письменника. Між іншим в середині 30-х років він як автор «Педагогічної поеми» і сприймався як український письменник. Готуючись до 20-річчя Жовтневої революції, Союз радянських письменників України 29 червня 1936 року направив до ЦК КПУ клопотання про публікацію кращих творів українських письменників, в якому були названі 23 твори українською мовою, 5 єврейською та 6 російською, в тому числі «Як гартувалася сталь» Островського і «Педагогічна поема Макаренка. Правда, в повторному листі від 28 липня того ж року кни-

ги Островського і Макаренко не названі. Це пояснюється, на нашу думку, тим, що до цього часу вони були дуже популярними і видавалися багатотисячними тиражами.

Література

1. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман // Избранные статьи в трёх томах. – Таллин, 1993. – Т. 3. – С. 326–344.
2. Колоколова Л.И. Ономастика в художественной речи А.П. Чехова / Л.И. Колокова. – К., 1970. – 20 с.
3. Немировская Т.В. Собственное имя в творчестве М.М. Коцюбинского / Т.В. Немировская. – К., 1988. – 16 с.
4. Галич В. Антропологія Олеся Гончара / В. Галич. – Луганськ, 2002. – 202 с.

А.С. МАКАРЕНКО І М.О. СКРИПНИК

М.О. Скрипник (1872–1933) з 1927-го по 1933 рік був народним комісаром освіти України і за службовим обов'язком займався дитячими виховними закладами. Про Макаренка він, звичайно, чув, оскільки неспокійна, неординарна особистість педагога-новатора не могла бути непоміченою. Про нього писали газети і журнали, а 14 березня 1928 року відбулося резонансне засідання Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), на якому вчені мужі засудили його педагогічну систему як нерадянську і фактично наклали заборону на його діяльність як завідувача колонії ім. Горького в Куряжі. У зв'язку з очікуваним приїздом в Куряж Горького Макаренка умовили залишитися кілька місяців в колонії, а після його від'їзду він залишив її і перейшов в комуну ім. Дзержинського. Немає сумніву в тому, що його звільнення проходило з санкції наркома, бо події, пов'язані з Курязькою колонією і Макаренком, мали широкий розголос.

Проблема взаємовідносин Макаренка і Скрипника не привертала належної уваги дослідників, хоча вона, як кажуть, лежить на поверхні. Макаренко, критикуючи соцвос, безсумнівно, мав на увазі і політику наркомату, проте в його статтях і виступах прізвище Скрипника не зустрічається. Це пояснюється багатьма причинами, але насамперед суспільним становищем і політичною репутацією наркома, який в 1920-і роки був одним із найбільш авторитетних партійних лідерів в Україні, мав славу леген-

дарної особистості. Скрипник входив до старшої когорти більшовиків, соратників Леніна, які керували Жовтневим переворотом і були засновниками радянської влади. Ось тільки деякі факти його біографії. Більше 15 разів подавався арешту, 7 разів засуджувався на заслання, один раз засуджувався до розстрілу, 6 разів здійснював втечу з місць ув'язнення. У жовтні 1917 року разом зі Сталіним входив у Військово-революційний комітет, штаб революції, який керував повстанням. Під час громадянської війни він перебував у центрі подій на фронті і в тилу: був членом колегії ВЧК, завідуючим відділом по боротьбі з контрреволюцією, начальником особливих відділів Червоної Армії. У 1921 році Ленін відрядив його в Україну встановлювати радянську владу і проводити партійну політику в національному питанні. Він брав найактивнішу участь у політичному, економічному та культурному житті республіки, обіймав високі державні пости: голова РНК, нарком внутрішніх справ, генеральний прокурор, з 1927 по лютий 1933 року – нарком освіти. Він був одним з організаторів Комуністичної партії України, членом ЦК ВКП(б), членом ЦК КП(б)У, членом виконкому Комінтерну, академіком Академії наук України та Білорусії. На той час Скрипник був досить освіченою людиною: закінчив реальне училище, навчався в петербурзькому політехнічному інституті, працював у редакціях ряду більшовицьких газет і журналів. У 1928–1931 роках було видано 5-томне зібрання його творів.

Сталін, як відомо, ревно ставився до старої гвардії більшовиків і позбавлявся від них. На початку 1930-х років по команді з Москви ставлення до Скрипника змінилося: почалися звинувачення його в «перекрученні ленінізму», «націоналістичних помилках», «шкідництві в мовній політиці». На пленумах ЦК КП(б)У вимагали від нього визнання своїх помилок і кожен раз констатували, що його пояснення незадовільні.

У лютому 1933 року Скрипник був звільнений з посади наркома освіти і призначений заступником голови

Ради народних комісарів і головою Держплану. Зацькований постійними причіпками і звинуваченнями, він 7 липня цього року на початку чергового засідання політбюро в своєму робочому кабінеті застрелився. Після його смерті політична кампанія проти «скрипниківщини» стала відкритою і ще більш гострою. На проведену в жовтні 1933 року об'єднаному пленумі ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У Скрипник був оголошений керівником «нового націоналістичного ухилу в лавах партії», фактично ворогом народу. Незабаром були вилучені його твори, а разом з ними і його прізвище.

Ми так докладно навели факти біографії Скрипника, щоб було ясно, чому його прізвище в виступах Макаренка не згадується, хоча вони в процесі роботи стикалися не раз. Критикуючи соцвос, політику наркомосвіти, Макаренко не міг називати ім'я «вождя» в силу його авторитету, а після його смерті про «ворогів народу» згадувати було не прийнято. Разом з тим зберігся документ, в якому Скрипник відкрито і в досить різкій формі висловив своє ставлення до діяльності Макаренка і його педагогічної теорії.

У 1932 році Дитяча трудова колонія ім. Ф.Е. Держинського відзначала 5-річчя з дня заснування. Цій події був приурочений випуск книги «Друге народження», підготовлений виїзною бригадою газети «Комсомольська правда». Книга відкривалася зверненням наркома НКВС (на той час ГПУ) України В.А. Балицького до всіх співробітників відомства з закликом надавати постійну допомогу комуні відрахуванням двох відсотків заробітної плати. Далі йшли: стаття начальника комуні А. Броневого «П'ятиріччя», хроніка найважливіших подій «Перевернуті сторінки», «Конституція країни ФЕД» та інші матеріали. Серед них виділялася стаття Макаренка теоретичного характеру «Педагоги знизують плечима», в якій висвітлено досвід його багаторічної педагогічної діяльності і викладено основні принципи його педагогічної системи. Ця стаття стала об'єктом критики Скрипника в його доповіді

на засіданні колегії НКО 23 січня 1933 року «Про роботу дитячої трудової комуни ім. Ф. Держинського». На засіданні був присутній Макаренко, і Скрипник часто звертався безпосередньо до нього.

Перед тим як приступити до аналізу теоретичних питань, які розглядав Скрипник, не можна пройти повз того, як він, представник вищої влади в Україні, пояснював причини масової безпритульності дітей. Дія відбувається на початку 1933 року, в розпал голодомору, небаченої трагедії народу. Вимирають села, руйнуються сім'ї, кожному зрозуміло, чому з'являються безпритульні діти. А ось як пояснює це явище народний комісар, більшовик-ленінець Скрипник: «Одним із знарядь, які використовує ворог проти нас, є боротьба дітьми. Слід сказати, що зараз надзвичайно поширене таке явище, коли куркульня, підкуркульники, люди, що потрапили під владу куркульської агітації, борючись проти хлібозаготівель, проти посівної кампанії, проти всіх наших господарсько-політичних кампаній, що проводяться на селі, їдуть в нові міста, на новобудови. Що вони роблять з дітьми? Вони кидають дітей, кидають десятки, сотні, тисячі. Чому не перевалити тягар утримання дітей на державу? Це є куркульське гасло: нічого не дати державі і все взяти від неї. Всі зобов'язання перекласти на пролетарську державу – це гасло куркуля» [3, с. 226]. Більш цинічне, більш лицемірне і брехливе пояснення причин появи тисяч бездомних дітей у 1933 році навіть уявити собі важко: батьки і матері виїжджали на новобудови, кидали своїх рідних дітей, щоб нашкодити державі! З вини таких бездушних правителів, одержимих порочною ідеєю класової боротьби, і стався справжній геноцид народу України. Доповідь Скрипника присвячена не 5-річчю комуни, а критиці педагогічної теорії Макаренка. З самого початку він прямо заявив: «Я не можу погодитися з тією ідеологією, яку проповідує тов. Макаренко, я цілком відзначаю його практику, але вона йде всупереч його теоріям» [3, с. 218]. Доповідь побудована так: Скрипник

цитує певні положення статті Макаренка і піддає їх критиці. Перший удар він наносить по теорії про «біологічні схильності моральної сфери», яку приписує Макаренку. Він розриває цитату і абсолютно спотворює її зміст. Макаренко говорить про те, що в педагогічній теорії існують дві крайності: одні заперечують всяку біологічну схильність моральної сфери, а інші виховання людини намагаються пояснити тільки рефлексологією, на підставі вивчення умовних рефлексів. Говорячи про першу теорію, Макаренко мав на увазі педологів, послідовників Ломброзо, проте Скрипник приписує її Макаренку і буквально обрушується на нього: «Ви кажете «у нас в теорії дійшло до того, що заперечували всяку біологічну схильність моральної сфери», а я заперечую всяку біологічну «схильність моральної сфери» [3, с. 219]. Сучасна наука внесла ясність у цю проблему і підтвердила правильність позиції Макаренка: у вихованні людини не можна не враховувати фактор спадковості, проте не можна і перебільшувати його. Наступне теоретичне судження Макаренка, яке піддане критиці Скрипник, таке: «...педагог в комуні остільки може впливати на окрему особистість, оскільки він сам член колективу, і не більше, ніж всякий інший член колективу». Не вникнувши в суть теорії колективу, будучи абсолютно некомпетентним в педагогіці як науці, Скрипник заявляє, що теорія Макаренка про роль педагога невірна, що вона суперечить постанові ЦК партії, «загальній лінії комуністичного виховання і політичного життя». Замість наукового аналізу важливої педагогічної проблеми ми бачимо партійну демагогію, характерну для радянських керівників [3, с. 220–221].

Так само примітивно розглядає Скрипник дуже важливу проблему про сенс і мету життя. Він цитує висловлювання Макаренка, вважаючи його абсолютно невірним: «І ми бачимо насамперед, що наш дитячий колектив рішуче не хоче жити підготовчим життям до якогось майбутнього життя, він не хоче бути явищем тільки педагогічним, він хоче бути повноцінним явищем суспільного

життя, як і кожен інший колектив. Окремі члени колективу не розглядають себе, як «зародки майбутніх особистостей» [3, с. 221]. З точки зору сьогоднішнього дня кожному ясний гуманістичний зміст слів Макаренка: людина живе на землі один раз, і вона повинна жити повноцінним життям, а не страждати заради обіцяного щасливого майбутнього. Така філософія явно суперечила політиці партії, яка прирікала народ на голодне життя і обіцяла комуністичний рай. «Ні, товаришу Макаренко, – вигукує Скрипник, – ми не можемо допустити, щоб у нас будувалися такі теорії, коли ми тепер у нашому суспільстві, на порозі другої соціалістичної п'ятирічки, будуємо життя і закликаємо кожного комуніста, кожного комсомольця і кожної молодой людини, всю молодь готуватися до участі в майбутньому житті, ми не можемо допустити, щоб ви говорили, що ми не хочемо жити «підготовчим життям до якогось майбутнього життя». Яка неповага! Не якась там майбутнє життя, а комунізм» [3, с. 222]. І, як завжди, Скрипник посилається на постанову ЦК ВКП (б), в якій йдеться про виховання активних, ініціативних, організованих трудівників майбутнього, які «будуть будувати і побудують остаточно комунізм».

Поставив Макаренко у своїй статті дуже важливу проблему госпрозрахунку, яку абсолютно не зрозумів Скрипник і звинуватив його в «дрібнобуржуазних балачках». У своєму виступі він навів наступну цитату із статті: «Вони (комунари – *М.Г., І.Г.*) беруть участь, і беруть участь не в педагогічному порядку, а в робочому, тобто не псують матеріал, а виробляють потрібні речі не з ідеалістичних уявлень альтруїзму і не для накопительства, а з прагнення до заробітку і свого, і свого колективу».

«Ну, це брехня, тов. Макаренко, – коментує цитату Скрипник, – це вже брехня і на ваш колектив і на комунарів комуни ім. Держинського. Ні, товариші комунари ім. Держинського, ви даєте приклад комуністичної праці, а комуністична праця відрізняється від праці капіталістичної. Інші установки тут» [3, с. 223]. А що ж таке

комуністична праця? Виявляється, що це робота не заради заробітку, а заради перемоги соціалізму: «Заробіток – це те, що було, що повністю володіло нами раніше ..., у нас перш за все боротьба за соціалізм, а не заробіток». Остаточний висновок його такий: «наклепали ви на колектив, тов. Макаренку, і, певно, говорите не те, що думаєте. Теорія ваша ні к чорту не годиться» [3, с. 223–224]. Немає ніякої потреби оспорювати те, що сказав нарком освіти. Цю суперечку вирішило саме життя.

Не прийняв Скрипник і чітко викладений Макаренком моральний кодекс комунара, в якому названі такі характерні риси: кваліфікація, дисципліна, політичний розвиток, відданість робітничому класу, почуття обов'язку, поняття честі, вміння підкорятися товаришеві і вміння наказати товаришеві, ввічливість, суворість, доброта, а в залежності від умов життя і нещадність; комунар «повинен бути веселим, добрим, підтягнутим, здатним боротися і будувати, здатним жити і любити життя, він повинен бути щасливий. І таким він повинен бути не тільки в майбутньому, але і в кожен свій нинішній день» [3, с. 223]. І все ж Скрипник знайшов привід дорікнути Макаренку: виявляється, він не назвав таку якість, як солідарність, яка є, за його словами, основою моралі пролетарської революції. Його загальний демагогічний висновок змішував несумісні поняття: «Солідарність протилежна ідеалізму, а цього у вас немає» [3, с. 225].

Скрипник торкнувся ще одного питання, яке виглядає на перший погляд схоластичним: яка мета комуні – виховання чи перевиховання. Для Макаренка це питання мало принципове значення: він вважає, що в комуні створено здоровий колектив, який потребує не перевиховання, а подальшого розвитку, тобто виховання. «Це вигадки, – вважає Скрипник, – коли хтось говорить, що ми маємо перед собою завдання тільки виховання, ми маємо перед собою завдання і перевиховання, і виховання одночасно» [3, с. 215]. Коли кілька років по тому, після публікації повісті «Прапори на баштах», цю думку повторили

деякі критики, Макаренко відкидав її і палко відстоював свою позицію. Зокрема, критик Ф. Левін дорікнув автору в тому, що він ухилився від теми «перековування правопорушників», і Макаренко у відкритому листі йому гаряче заперечував: «Товаришу Левін! Ваша тема вже пройшла 10 років тому – це тема «Педагогічної поеми». Тема нашого часу, цілком назріла, виправдана життям, а для мене – і моїм досвідом, – щасливий дитячий колектив, вільний від антагоністів і настільки могутній, що будь-яка дитина, в тому числі і правопорушник, легко і швидко займає правильну позицію в колективі» [4, с. 207]. Сучасні дослідники вважають, що Макаренко був неправий, тому що у своїй повісті він «задався метою створити художню ілюстрацію до власної теорії колективу, розкрити своє уявлення про ідеальний, соціалістичний колектив. Однак його ідеал дуже далекий від загальнолюдських уявлень» [5, с. 182]. У цій суперечці правий був Скрипник, тому що в тих конкретних умовах життя комуні здійснювався процес виховання і перевиховання одночасно. Це підтверджує сама повість «Прапори на баштах», заснована, за визнанням Макаренко, на дійсних фактах, серед дійових осіб якої, було чимало таких, які потребували перевиховання.

Хоча в цьому окремому випадку правда була на боці Скрипника, в цілому ж його виступ некомпетентний, грубий, політично ангажований – типовий зразок «партійної критики», яка особливо наочно проявилася пізніше в оцінці наукових проблем філософії, біології, мовознавства та інших наук, а також літератури і мистецтва.

Чи міг Макаренко, що відрізнявся гарячим темпераментом бійця і полеміста, вступити в суперечку з наркомом? Звичайно, ні. Однак є підстави говорити про те, що він не прямо, а опосередковано відповідав на критику Скрипника, відстоюючи основоположні принципи своєї теорії, які нарком беззастережно відкидав. Звертає на себе увагу ще одна обставина: зображуючи в «Педагогічної поеми» дійсні події, пов'язані з полемікою на-

вколо колонії ім. Горького, з вирішенням складних проблем в галузі освіти, Макаренко навіть не згадує посаду наркома освіти, хоча він явно мав бути присутнім в тих чи інших конкретних сценах. Наприклад, вирішується в найвищих інстанціях питання про переведення колонії ім. Горького з села Ковалівки Полтавської області в Куряж. «Нарешті, – читаємо в «Педагогічній поемі», – мене викликали в кабінет високої організації. Голений чоловік підняв голову від паперів і сказав:

– Сідайте, товаришу Макаренко.

У кабінеті були Джуринська і Клямер» [6, с. 290]. Хто такий «голений», абсолютно ясно: перший секретар ЦК КП(б)У С.В. Косіор (портрет його широко відомий). А інші? Джуринська – голова комісії у справах неповнолітніх правопорушників, Клямер – представник профспілки (фігура явно вигадана), наркома освіти, у віданні якого були виховні установи, чомусь немає. Навіть якщо в цей час Скрипник ще не був наркомом освіти, відсутність представника наркомосвіти, є нелогічною. А ось другий епізод, де нарком Скрипник був присутній, але не названий. Курязька колонія 5-го липня 1927 (дата вказана в тексті) урочисто відзначає свято Першого снопа. «Двір в приміщенні колонії наповнюється гостями. Приходять представники харківських заводів, співробітники окрвиконкому і наросвіти, сільрад сусідніх сіл, кореспонденти газет, на машинах під'їжджають до воріт Джуринська, Юр'єв, Клямер, Брегель і товариш Зоя, члени партійних організацій, приїжджає і голений товариш» [6, с. 409]. Абсолютно ясно, якщо на святі присутня перша особа держави, то нарком освіти має бути неодмінно. Цю частину «Педагогічної поеми» Макаренко писав 1935 року, коли про згадку прізвища Скрипника і мови бути не могло. Але його критичне ставлення до політики наркома освіти досить відчутне на сторінках твору. Так, наступні рядки неначе прямо адресовані Скрипнику: «...у самому Наркомосі знайшлося багато людей, що володіють реальним розумом, природним почуттям справедливості,

позитивним бажанням задуматися над деталями нашої важкої справи». Аналізуючи текст «Педагогічної поеми», ми прийшли до висновку про те, що характерні риси Скрипника – грубість, зарозумілість, політичний догматизм Макаренко присвоїв деяким персонажам. Ось як, наприклад, характеризується Клямер, «замаскований» під профспілкового діяча. Дискутується питання про переїзд колонії ім. Горького в Куряж. «Особливо бешкетував Клямер, – пише Макаренко, – пристрасний брюнет і друг народу. Я і тепер не розумію, чому драгувала його колонія Горького, але говорив про неї він виключно зі спотвореним від люті обличчям, сердито плювався, стукав кулаками: – На кожному кроці реформатори! Хто такий Макаренко? Чому через якогось Макаренка ми повинні порушувати закони і інтереси трудящих? А хто знає колонію Горького? Хто бачив? Джуринська бачила, так що? Джуринська все розуміє? [6, с. 288]. За спогадами людей, які спілкувалися зі Скрипником, він вів себе саме так: «зі спотвореним від люті обличчям, сердито плювався, стукав кулаком». Навіть під час виступу він голосно харкав і був дуже різким у висловлюваннях. Але головне – не ці індивідуальні риси, а некомпетентність, партійний догматизм, нетерпимість до інакомислення. Подібні риси він зображує і в поведінці деяких інших комуністів (Брегель, товариш Зоя та ін.).

Не називаючи прізвища Скрипника, Макаренко наполегливо спростовував його позиції у своїх статтях, усних виступах і листах. Ми згадали «Відкритий лист товаришеві Ф. Левіну», але не менш очевидна його «активна оборона» і в по суті передсмертному виступі 9 березня 1939 в Харківському педагогічному інституті. У ньому він торкнувся всіх тих проблем, які піддав критиці Скрипник, які становили основу його теорії, вистражданої багаторічною педагогічною працею.

Література

1. Макаренко А.С. Педагоги пожимают плечами // Педагогические сочинения в восьми томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – С. 136–144.
2. Скрипник М.О. Дзержинська путьовка // Makarenko – Materialien IV. Ucrainica. – Marburg, 1982. – С. 215–227.
3. Hillig Götz. Makarenko – Makarenko – Materialien IV. Ucrainica. A.S. Macarenkos pädagogische Tätigkeit im Spiegel der ukrainisch sprachigen Presse (1924–1937). – Marburg, 1982. – 290 s.
4. Макаренко А.С. Открытое письмо товарищу Ф. Левиному // Педагогические сочинения в восьми томах.– Т. 7. – М.: Педагогика, 1986. – С. 204–208.
5. Гетманец М.Ф., Гетманец И.О. «Я – писатель Макаренко». – Харьков: Майдан, 2011. – 232 с.
6. Макаренко А.С. Педагогическая поэма // Педагогические сочинения в восьми томах. – Т. 3. – М.: Педагогика, 1984. – 511 с.

КТО ТАКОЙ МАКАРЕНКО?

Редактору газеты «Время» (г. Харьков)

Я просил бы Вас опубликовать эту статью в защиту А.С. Макаренко – великого педагога, значение которого в истории мировой культуры нами явно недооценивается. Было время, когда мы защищали Макаренко от западных «буржуазных идеологов», а теперь они защищают его от нас «бывших большевиков», которые не в состоянии освободиться от идеологием советского времени и объективно оценить его наследие. Приходится снова ставить вопрос перед общественностью, – кто такой Макаренко? – потому что на родине педагога, в Украине, до сих пор не могут по достоинству оценить его место и значение в истории культуры. В своё время в условиях критики тоталитаризма, когда преобладало эмоциональное восприятие советской действительности, высказывались обвинения в адрес многих писателей и других деятелей культуры в конформизме, в сотрудничестве с властью. Макаренко вспомнили то, что он служил в НКВД Украины, и назвали чуть ли не идеологом существовавшей политической системы. Педагогическое общество имени А.С. Макаренко было спешно переименовано в «имени Г.Г. Ващенко» – педагога, заслуги которого перед педагогической наукой совершенно неизвестны. Поводом послужило то, что бывший полтавский профессор Ващенко, в своё время высоко ценивший деятельность Макаренко как педагога-новатора, в годы Великой Отечественной войны перебрался на Запад, где развернул злобную критику его педагогических идей.

25 октября 2011 года городские власти Харькова снесли памятник Макаренко, с 1968 года стоявший на центральной улице города, по которой часто маршировали его воспитанники, вызывая восхищение горожан. Чем провинился выдающийся педагог-писатель перед Харьковом, спустя 70 лет после своей смерти? А ведь именно здесь был совершён, по словам Горького, «педагогический эксперимент мирового значения», который принёс мировую славу и Макаренко, и городу. Макаренко создал два уникальных воспитательных учреждения – Колонию имени Горького и Коммуну имени Дзержинского и на основе многолетней напряжённой педагогической деятельности открыл ряд новых законов воспитания человека. «Педагогическая поэма», в которой описан его педагогический опыт, вызвала огромный интерес во всём мире среди педагогов, писателей и простых читателей. Французский писатель Луи Арагон в то время писал: «Я не знаю ни одной книги на свете, которая была бы написана с такой свободой, книги, так смело выдерживающей любой анализ... Я думаю, ни одна история всеобщей литературы, даже самая пристрастная, даже отмеченная антисоветскими предубеждениями, не может ныне обойти молчанием «Педагогическую поэму», не нарушая приличий... Ничто не в силах остановить её заражающего влияния, и ничто не может лишить её будущего». А вот что писал немецкий учёный-педагог Герман Нооль много лет спустя, уже после Второй мировой войны: «Можно только позавидовать русскому народу, который владеет таким богатством, как «Педагогическая поэма». Она пробуждает педагогические инстинкты у каждого читателя. Эту книгу у нас будут читать с величайшим интересом, будут полемизировать о ней, потому что в ней заключено много больше, чем одна лишь теория воспитания беспризорных». Это было сказано в 1950 году, а в 1968 году в Марбургском университете (Германия) была открыта специальная лаборатория по изучению наследия Макаренко – Макаренко-реферат, которая стала мировым центром макаренковедения. Осно-

вал её профессор Леонхард Фрёзе, немец украинского происхождения, а возглавил его ученик доктор Гётц Хиллиг, который развернул беспрецедентную деятельность по собиранию, изучению и пропаганде наследия Макаренко. Достаточно привести только такие факты: он нашёл во Франции в пансионате для престарелых родного брата Антона Семёновича – Виталия Семёновича, бывшего белого офицера, эмигранта, который по его просьбе написал интересные воспоминания; когда в начале 90-х годов были открыты все советские архивы, в том числе и МВД, он снял копии документов, относящихся к жизни и деятельности Макаренко, и ввёл их в научный оборот. Особую ценность представляет публикация семейного архива, который согласно завещанию вдовы разрешалось открыть только через 30 лет после её смерти, а умерла она в 1963 году. В этом архиве были письма, дневниковые записи, черновые варианты произведений. Всё это позволило говорить о неизвестном Макаренко. Лаборатория издаёт 20-томное собрание сочинений писателя-педагога (у нас 8-томное), периодически проводит международные научные конференции, стала инициатором создания Международной макаренковской ассоциации. Центры по изучению научно-педагогического наследия Макаренко существуют во многих странах мира. В России несколько таких центров – в Москве, Нижнем Новгороде, Волгограде, Челябинске и других городах. Особенно большую работу ведёт исследовательская лаборатория «Воспитательная педагогика А.С. Макаренко» в Нижегородском государственном педагогическом университете, которую возглавляет профессор А.А. Фролов. В Украине авторитетными центрами макаренковедения являются Полтава и Харьков, хотя финансирование их давно прекращено.

В период распада Советского союза некоторые педагоги пытались представить Макаренко идеологом тоталитаризма, а его педагогику антигуманной. Особенно изощрялся Юрий Азаров, автор публицистического романа «Не подняться тебе, старик» и печально знаменитой ста-

ть в газете «Труд» «Великий педагог ГУЛАГа». Возможно, эти выступления, давно опровергнутые и забытые, как-то отразились на отношении к Макаренко некоторых наших учёных педагогов и городских властей Харькова. Трезво мыслящие представители педагогической науки Украины, стран СНГ и Запада сумели отделить политические наслоения в педагогической теории Макаренко, обусловленные социально-политическими условиями времени, от её истинной сути и по достоинству оценили его как великого педагога XX века. Справедливо сказал по этому поводу доктор Хиллиг: «В конечном счёте имеют значение достижения Макаренко, а не то, что некоторые из его современников думали о нём. Любой человек, после смерти которого можно с полным основанием утверждать, что он играл ведущую роль в теории и практике педагогики в течение более 30 лет и что он по-прежнему оказывает на неё большое влияние, достоин своего места в пантеоне, и обнаружение некоторых недостатков не даёт оснований для свержения его с пьедестала почёта. Кроме того, именно святые с некоторыми недостатками говорили миру наиболее ясно о положении человечества».

Очень точно, с подлинно научных позиций определил значение Макаренко американский учёный Джон Боуэн: «Значение Макаренко в том, что он более энергично и страстно, чем многие из нас, пытался сделать мир более приемлемым местом для жизни. И мы на Западе... не можем не признать величия этого вклада».

В 20-е годы вследствие гражданской войны и голода 1922 года тысячи детей лишились родителей и хлынули в города спасаться от голода. Столица Украины Харьков кишела беспризорными, которые не только клянчили, но сбивались в воровские ватаги и терроризировали жителей. Власти ничего не могли сделать с ними. Куряжская колония, призванная очищать город от беспризорных и приобщать их к нормальной жизни, напоминала бандитское гнездо. Колонисты разокрали в ней всё имуще-

ство и, переночевав на голых досках, с утра устремлялись промышлять в город. Это была острейшая социальная проблема, решением которой занимались самые высокие власти республики. В это время добрая слава разнеслась о Колонии имени Горького в селе Ковалёвка под Полтавой и её руководителе Макаренко. О ней писали в газетах и журналах, её ставили в пример. В 1925 году секретарь ЦК Украины пригласил Макаренко и спросил: «Можете навести порядок в столице?» Макаренко ответил: «Могу». Но выдвинул ряд условий, среди которых было и такое: уволить весь персонал Куряжской колонии, разрешить набрать по своему усмотрению 50% штатных воспитателей, но платить им двойную зарплату. Вскоре состоялось «завоевание Куряжа», красочно описанное в «Педагогической поэме», и ситуация в городе коренным образом изменилась. Однако после голодомора 1932–1933 годов нахлынула новая волна беспризорщины. Детские дома, приюты, распределители уже не в состоянии были разместить бездомных детей. Проблема была настолько серьёзной, что правительство Украины решает передать её из наркомата народного просвещения в наркомат внутренних дел – НКВД. Ещё в 1927 году по инициативе начальника Харьковского округа ГПУ Соломона Мазо было начато строительство показательного детского дома для беспризорных, который вошёл в историю под названием Коммуна имени Ф.Э.Дзержинского и с которым связана яркая страница биографии Макаренко. У нас в последние годы сложилась настолько негативное отношение к ГПУ, НКВД и КГБ, что оно распространяется на всех людей, причастных к ним. Несколько слов о Мазо, с которым общался Макаренко, работая в Коммуне. Мазо, как видно из переписки Макаренко с женой, опекал коммуну, щедро выделял деньги не только на внутренние потребности, но и на летние путешествия коммунаров. Но открылся ещё один поразительный факт: в знак протеста против массовых репрессий Мазо в 1937 году застрелился в своём служебном кабинете, оставив записку: «Зачем вы губите

честных людей?» Я учился с его сыном – Маратом, таким же фронтовиком, как я, бывал у него дома, видел на стене портрет военного с ромбом в петлице, На мой вопрос «Кто это?» Марат отвечал: «Отец. Он умер». Правду он не мог сказать даже мне.

Коммуна имени Дзержинского стала образцовым воспитательным учреждением, слава о котором вышла далеко за пределы Советского союза. Когда по улицам Харькова маршировала колонна вчерашних попрошаек, карманников, бандитов в белоснежных костюмах, с оркестром и красным знаменем, а во главе шёл ставший знаменитым скромного вида, педагог, жители радостно приветствовали её и гордились тем, что в их городе есть такая коммуна. Вот как описано торжественное шествие коммунаров в повести Макаренко «Марш 30 года»: «Гремит радостный марш: начинается наш праздник. Через час колонна подходит к городу. Между высокими домами улицы Либкнехта (так называлась в то время Сумская улица) наш большой оркестр разрывает воздух. Колонна занимает улицу. На тротуарах собираются толпы. Нам машут руками. С радостной улыбкой слушают наш марш девушки, приветливо-серьёзно поглядывают на нас мужчины, улыбаются мамы и корреспонденты газет. То с той, то с другой стороны подлетает новый человек:

– Что за организация?

Коммунару в строю нельзя разговаривать. Он из вежливости бросает поскорее:

– Дзержинцы».

Каждое лето коммунары выезжали в экскурсии в разные города – Москву, Ленинград, Одессу, Сочи, по Волге и везде маршировали под оркестр, демонстрируя поразительные успехи перевоспитания беспризорных детей. Коммуна стала одним из самых знаменитых достопримечательностей города, в ней стремились побывать педагоги, писатели, зарубежные гости, в том числе известные государственные деятели Европы. В Кременчугском му-

зее хранится книга с восторженными отзывами посетительской коммуны.

Некоторые авторы склонны обвинять Макаренко в том, что он служил в структуре НКВД Украины. Как известно, в 1934 году столица Украины была переведена из Харькова в Киев. Проблема беспризорных детей в Киеве и в Украине очень беспокоила правительство, поэтому было решено как признанному специалисту поручить Макаренко эту работу в республиканском масштабе: 1 июля 1935 года он был назначен помощником начальника Отдела трудовых колоний Наркомата внутренних дел Украины. К этому времени была уже опубликована «Педагогическая поэма» и он стал известным писателем. В архиве НКВД хранится документ «Послужной список», составленный 27 мая 1935 года, который, несомненно, представляет интерес для читателя.

Макаренко Антон Семёнович.

Рожд. 1888 г. 14/3. Уроженец – Белополье, Харьковской обл. Национальность – украинец. Родной язык – русский. Владение другими языками – немецкий, украинский. Социальное происхождение – отец – рабочий на железной дороге. Умер в 1916 г. в Крюкове, Харьковской обл. Мать – домохозяйка, умерла.

Социальное положение: профессия – учитель. До поступления в органы ОГПУ – учитель. Основная профессия – педагог. Беспартийный. Ранее в ВКП/б не состоял. Партийную и политическую работу с Февральской до Октябрьской революции не выполнял. Участия в Октябрьском перевороте не принимал. Партийных взысканий нет. Партистка не проходил. Советскую чистку проходил в колонии им. Горького в 1922 году.

Работа в аппарате НКВД с первых дней не понравилась Макаренко, так как он был оторван от живого дела воспитания. В августе он писал в Харьков своему другу Кононенко: «Я сделался бюрократом, и с каждым часом проникаюсь всё большей и большей ненавистью к этой специальности. Физически ничего не делаю, но бумаги

извожу очень много. Ненавижу бумагу, машинисток, почту. Машинисток я бы объявил вне закона. Просто отдал бы приказ: уничтожать на месте после удостоверения личности». Кратковременной отдушиной была работа в колонии в городе Бровары под Киевом, которую развалили до основания, и руководство Отдела поручило ему навести в ней порядок. Прошло немного времени и эта колония стала нормальным воспитательным учреждением. На празднике 7 ноября чисто одетые, подтянутые, жизнерадостные ребята стройными рядами шагали по Крещатику перед правительственной трибуной. Однако служить чиновником он больше не мог и подал рапорт об отставке, в котором было, в частности, сказано: «Я уже неоднократно просил Вас об увольнении меня от работы в ОТК (Отдел трудовых колоний) и неоднократно сообщал мотивы этой просьбы. 31 год я всегда работал непосредственно с детьми, я не имею никакого опыта работы в административном аппарате; польза, приносимая мною здесь, совершенно ничтожна». В январе 1937 года он добился увольнения и вскоре переехал в Москву, где с присущим ему темпераментом включился в общественную и литературную деятельность. Надорванного в тяжёлом труде здоровья хватило ему ещё на два года: умер он в вагоне московской электрички от разрыва сердца в 51 год.

Наследие Макаренко выдержало гуманитарную экспертизу времени, он признан классиком мировой педагогики в одном ряду с Коменским, Песталоцци, Руссо и другими выдающимися педагогами мира. Его высоко ценят деятели православной церкви Украины и России, католической церкви Италии, Канады, Германии и других стран. Настоящим апологетом педагогики Макаренко является немецкий пастор Д. Лаутер, который пишет: «Я нахожу у Макаренко позицию, точку зрения, которую можно охарактеризовать во многом как христианскую. Это его убеждение в том, что в любом человеке, даже преступнике, можно увидеть положительное, хорошее, достойное любви. Это его принцип, безусловно при-

знающий за каждым право забыть плохое прошлое и начать жизнь снова. Наконец, его основной педагогический принцип «требование-уважение», который соответствует заповеди Иисуса принимать и уважать каждого человека, требовать от него многого».

Мировое значение педагогического наследия Макаренко обстоятельно освещено в большом труде российского учёного А.А. Фролова «А.С. Макаренко в СССР, России и мире». В заключение приведём высказывание немецкого профессора Л. Фрёзе: «Если бы Антон Семёнович был сегодня среди нас и если бы его попросили работать в нищенских кварталах современного мира, среди голодающих, занимающихся воровством, проституцией, подверженных наркомании и алкоголизму молодых людей, то, учитывая его богатый опыт и теоретическую концепцию, вполне можно было бы ожидать, что он сумел бы найти выход даже из этого, кажущегося безвыходным положения».

Макаренко – великий педагог XX-го века, гордость Украины, памятник ему заслуживает самого почётного места в городе Харькове.

ГАЗЕТА «СЕГОДНЯ». ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО С.Ф. ГЛУЗМАНУ

Глубокоуважаемый Семён Фишелевич!

Я с большим интересом прочитал в газете «Сегодня» от 20-го марта сего года Ваше интервью, посвящённое проблеме психологической реабилитации людей востока Украины, переживших ужасы войны. Для меня не менее интересными были также Ваши суждения об обстановке в мире и Украине, о политическом положении в России. Однако одно суждение поразило меня крайней субъективностью и некомпетентностью. Речь идёт об Антоне Семёновиче Макаренко. Вы говорили о беспризорных детях, о том, как решалась эта проблема в Советском союзе и недобрым словом вспомнили Макаренко: «Хочу напомнить, что Макаренко был заместителем руководителя НКВД Украины. Он искренне формировал из этих беспризорных детей социально адаптированных детей. Но их адаптация сводилась к тому, чтобы они служили в органах государственной безопасности. Вначале это прямо не говорилось, потом обсуждалось, а потом и вообще замолчали, и в советской литературе он остался великим педагогом».

Вы с привкусом скепсиса называете Макаренко великим педагогом, подчёркивая, «как писали в Советском союзе». Теперь так о нём пишут во всём мире: существует Международная макаренковская ассоциация, объединяющая педагогов Запада и Востока, мировым центром изучения его наследия стал Марбургский университет (ФРГ), в котором ещё в 1968 году была создана научная

лаборатория «Макаренко-реферат». Более того, в связи со столетием со дня его рождения ЮНЕСКО объявила 1988 год годом Макаренко, и его имя было названо в числе четырёх выдающихся педагогов, «определивших педагогическое мышление в XX-ом веке: Джон Дьюи, Георг Кершенштайнер, Мария Монтессори и Антон Макаренко». Совершенно очевидно, что педагогика Макаренко после Второй мировой войны была востребована неслучайно.

Вы пишете также, что Макаренко «был заместителем руководителя НКВД Украины», но это настоящая фантастика! Не мог беспартийный человек, брат которого – белый офицер, живёт в эмиграции, занимать подобную должность. Во время голодомора 1932–33-го годов проблема беспризорных детей в Украине настолько обострилась, что правительство, переезжая из Харькова в Киев, вынуждено было пренебречь формальностями, и поручить эту работу Макаренко в республиканском масштабе. 1-го июля 1935 года он был зачислен на службу в НКВД, но не на руководящую должность, а всего-навсего *помощником* начальника Отдела трудовых колоний (ОТК). Своего рода референтом. Работа в аппарате НКВД ему не понравилась с первых дней, так как он был оторван от живого дела воспитания. «Я сделался бюрократом, – писал он другу, – и с каждым часом проникаюсь всё большей и большей ненавистью к этой специальности. Физически ничего не делаю, но бумаги извожу очень много». Ровно через год он подал заявление об увольнении и с трудом получил согласие руководства.

И наконец, ещё одно. Вы утверждаете, что адаптация беспризорных «сводилась к тому, что они служили в органах государственной безопасности». Это сущая неправда, так как основная масса бывших воспитанников – педагоги, юристы, инженеры, врачи, артисты, командиры Красной армии. Я много лет изучаю Макаренко, но не могу припомнить ни одного из тех, кто стал служить в органах госбезопасности.

Уважаемый Семён Фишелевич! Мы с Вами хорошо знаем, что основа науки – факты, что это закон науки, что отступать от него нельзя. Вы, к сожалению, строите свои заключения не на фактах, а на непроверенных, сомнительных и случайных суждениях. История свидетельствует, что вокруг знаменитых людей всегда шли споры, что их не всегда понимали современники, но проходило время и становилось ясно, кто есть кто. Думаю, что Ваше представление о Макаренко ошибочно и не отражает современную научную оценку его деятельности и его педагогического учения. Мне бы не хотелось, чтобы ваш международный авторитет учёного-психиатра и активного общественного деятеля как-то негативно повлиял на восприятие Макаренко в нашей стране, потому что наш народ может по праву гордиться им.

*Гетманец М.Ф.,
доктор филологических наук,
профессор*

УКРАЇНІЗМИ В «ПЕДАГОГІЧНІЙ ПОЕМІ»

(Посторінковий перелік за виданням:
соч. в 7 т., т. 1, М., 1957.)

- С. 15 – добре
- С. 18 – думав, думав, леплять, «дрючков»
- С. 19 – чув
- С. 22 – наймался, рятуйте
- С. 23 – батьки
- С. 24 – холявы
- С. 25 – лышенько, жалиться
- С. 26 – На что мне? От ускочыв, так ускочыв!
- С. 30 – кондер
- С. 32 – дядьков, та нам; хоть черт, хоть бис, абы яйца нис
- С. 33 – хай
- С. 36 – уркаганы
- С. 42 – гроши, жинкам
- С. 44 – сим вэрст крэсав, не вчувсь, як и выкрэсав
- С. 45 – «рижнати», коняку, хлопец
- С. 46 – цэ вы не туды поихалы. Цэ, як бы с грузом, так туды, а коли з батьком, так ось куды...; нэма; Та яки там кони? – Там же лошичка... два роки тилько...
- С. 47. – Де ж там...; нэма; хлопцы; хлопцы; до рижна
- С. 50 – сокирою, галушки
- С. 51 – чи тебе, чи што
- С. 52 – хлопцы
- С. 56 – мине, споймаю, хлопцы
- С. 57 – вот тебе огрих, вот огрих, вот огрих...; пахав; огрихив наделав; хлопцев

- С. 59 – первак, селянина
- С. 60 – нехай
- С. 66 – лыцари
- С. 67 – кажная, держуть, освиченный, краще не чипай, хлопцы, дуже, дуже
- С. 68 – граков, хату, хат, хлопцев, с граками, грак, трусить
- С. 69 – дрючком, ось
- С. 70 – як, по хатам, дивча, колы, буде, колы, вже, лыха, годына, посядэ, диду, хаты, ледаща, хто, робыв, не буде голоду, диду, робылы, робыв
- С. 71 – як бы вы, шукаете, сидайте, сидайте на осло-ни, ось, сідаете, нэма, в мэнэ, нэма, не займаюсь, жинко, не барыся, шо, робытымешь, ий-богу, прыйдзеця исты, не вдержусь, ий-богу не вдержусь, не сидить, скорийше, туды, нэма, берить, берить
- С. 73 – дуже, змолоть, та, хто, дасть, зробіте, чортови, иды, бо, як, двыну по голови
- С. 74 – не могу, ий-богу, не могу, вона, каже, щоб, тией, як, втручение
- С. 75 – та оно
- С. 79 – добре, за вязы, трохы, бачив, хисту, шукают, на биса
- С. 80 – лыцари
- С. 81 – кат
- С. 83 – латку на латке
- С. 85 – видав, говорив
- С. 88 – парубки, выженэм
- С. 89 – скорийше, хлопцы, як бы нам, кажи, кажи, як ба-чите, шо биля церкви..., комнезам, комнезам, тай годи
- С. 90 – мабудь, мабудь, парубки
- С. 91 – втик, хлопцы, хлопцев, кудлатого
- С. 92 – хай, сказився, дядьки, хлопцы
- С. 93 – чачавыця, чачавыцю, граковская, яловая
- С. 95 – хлопцев
- С. 96 – доси, хиба, взяв, як, по морди
- С. 98 – чи, чи што, хлопец, був, прыйшов, не важил
- С. 99 – дядько (авт. речь), ось, здавав, мабудь
- С. 100 – чи, чи что

- С. 107 – мабудь
- С. 108 – селянина
- С. 109 – та там..., боже борони, чи што, отож, може, бо, не був
- С. 110 – не був, побились, не чув, чи, вже, мабудь, як тикалы, хиба ж, як, був, хиба, бились, парубки, хлопцев, хлопцы, не брехали
- С. 111 – ихний, девчата, вже
- С. 112 – найкращий, грака
- С. 119 – тилько, не бачив, пацанов, мабудь, таки страш-ни, з такою головою, чы чоловик, чы жаба яка, куды, най-кращий
- С. 125 – потурать, «потурать»
- С. 128 – «наш найкращий», «ковзалкой»
- С. 132 – повертайся; от, чорты б тебе; позаводылы; кляч; чого вы як показылысь
- С. 133 – хлопцы, не пытали
- С. 135 – «зозулястая курка», курки
- С. 136 – собака, «не гавкав», «гавкав», «разрывався на части», побигло
- С. 137 – глечика, попсувало, бо сюды побигло, хлопцы, ни, це, мабудь, когось, споймают, хлопцы, брешут, граки
- С. 138 – выходьте, скорийше, бо, беда, буде, обшукали, жинки, брехня
- С. 139 – надвынув, щоб не пизналы; одын був; каже, був, пинжачок, такой же, брехня, брешут, брешут, хлопцы
- С. 141 – граки, граков, грак, дядько, куркулям
- С. 142 – гроши, селянства
- С. 143 – годи
- С. 144 – причепились, жинка, спидныцю
- С. 145 – повтикалы; протокола писать, хлопцы, хлопцев, доси, куркули, «спидныци»
- С. 146 – селянин
- С. 147 – хлопцы, хлопцы, скорийше
- С. 152 – як и вси, кажу
- С. 153 – ходив, голодранець, посадив, ходив
- С. 154 – хиба ж, чи, повылазило, чи, сказывся

- С. 156 – робым, або, нехай, жито, житом, жита
- С. 157 – дядько, чи
- С. 158 – треба, эге ж, брешет, чи, хиба, доси, що вы...;
 може, дядько
- С. 159 – чи, сказывся, хай, жито
- С. 160 – добре, добре, добре, жито
- С. 165 – слухай
- С. 167 – брехня, стромляешь
- С. 168 – баштана, баштан, баштана, баштана, курень,
 лазили, по баштану, недобре, нехай, в курень, мени, хлоп-
 цам, погостювал
- С. 169 – побалакаешь, балакали, баштана.
- С. 171 – кавун, кавунов, кавуном, кавунов, кавун.
- С. 172 – баштан, на баштан, пройтиться, баштану, ба-
 штана, баштана, хлопцы, курене, баштан, меже, баштана,
 хлопцы, курень, курень
- С. 173 – нэма, мабудь, хтось, забув, мабудь, курене,
 хлопцы
- С. 174 – баштаны, коморы
- С. 175 – хлопцами
- С. 176 – шукать, кращие
- С. 178 – хлопцы, побачилы
- С. 179 – побачиться, батьку, грак, лыхом, не згадуйте
- С. 183 – хаты и клуни (авт. речь), коморы
- С. 184 – мороки
- С. 185 – важить, важить
- С. 190 – «казало»
- С. 191 – хлопцы, батька
- С. 191 – батька, селяне, батько, батька, батька, не могу, не
 могу, не могу, роблю, чи, за обидом, сюды, побачил, добре
- С. 193 – «з дида, з прадида»
- С. 194 – добре, кажу, чуєте
- С. 195 – ото, скакав, ото, чи, кусав бы, чи
- С. 196 – старцойте, старцювать, «рижнатых»
- С. 197 – сняты, або, расстриляты, мабудь, багато, кажи,
 селянскоме, був, був, робыв, хиба, га?
- С. 198 – повисыть, це, чоловик, подывиться, очи

- С. 205 – «перелазы»
- С. 206 – хатами, вертається
- С. 208 – краще, пиду, з (колонии), не житиму, добри, жерэбци, запряжы. Добрэ, чмокны, повэзэ, задыратымэ, вин, сэбэ, виз, рознэсэ, дэ-нэбудь, пид горку
- С. 209 – «украинских писэнь»
- С. 218 – тикать
- С. 220 – селянский
- С. 221 – позаяк, ця, справа, вымагае, дужэ, швыдкого, выришення, не можна, гаяти, часу, шановний, товарищу, але ж, товарищу, але
- С. 222 – гаяты, час, не можно, знуцатися, де ж те
- С. 223 – «глечик», «глечика», «глечик», чи, исты
- С. 224 – помер, чи, чи
- С. 230 – цэ, така честь, «куркуля»
- С. 236 – голубе, вуса, в гору, пляшка, вуса, чи, з хлибом, зьив, чи, забув, куды ж, пустив, чи, тоби, повылазыло, репетуете, дэ, в бога, дэ, в черта, батько, дэ, дэ, кинь
- С. 237 – поробышь, хлиб, рожався, нехай, попробують, хисту, чи, хлиб, хлопцы, пана, фаетон, та, кинь, простецкий, кинь, молодецкий, тоби, говорив, таку, драпу
- С. 238 – паняй, нагрузив
- С. 240 – хто, разумный, що, бо, прожив, не видав
- С. 241 – чорты, наворожуть, ось, побачитэ, бо, побачитэ, чорты, та, ще, якась, нечиста, сыла, може, видьма, може, ще, хто, такого, не може, буты, щоб, отой, отаким, дурнем, сто-яв, перед очима
- С. 242 – потылыцю
- С. 244 – солодкое
- С. 245 – добре
- С. 246 – помреть
- С. 247 – хатой, заручинах, с «гонами»
- С. 248 – «граках»
- С. 249 – граков, цэ, кудысь, заблудылысь, чуешь, що, коли, вин, хоче, куркулем, буты, куркулем, дывысь, дывысь, вин, комсомолець, тилько, тому, що, нэма, зараз, сядэ, тоби, шию, пойдэ

- С. 250 – баштан
- С. 251 – скородить, хату
- С. 259 – чи
- С. 260 – чи, чи, волы, чи, в коморе, богато, тай, годи, дурень, дурень, систы, очи, вытрищить, заходытысь, й так, як, чогось, поисты, щоб, вин, бачили, дурня, чоботы
- С. 262 – прийшов, жалиться
- С. 266 – лышенько, вечерять
- С. 267 – голодни, як той, як його, як, цэ, кошенята, були, девчатам, причепились, причепились
- С. 269 – бидному, видав, без клопот, не бачили, паляныци, кендюхи
- С. 271 – девчата, селянская
- С. 272 – куркулек
- С. 273 – трохи
- С. 278 – слухайте, краще, добре, зараз, не пидэтэ, роги, наставимо, таки, хлопцы, що, не встоить, жинка
- С. 280 – исты, колы
- С. 285 – по-пански, не видав
- С. 286 – служив, считався, поробышь
- С. 288 – чув
- С. 289 – чи
- С. 290 – вывезеть, нехай
- С. 291 – пошутив, думав, обратить, шукает, ось, скорийше, чи, повылазило
- С. 294 – «казала», «купувала», девчат, «девчат»
- С. 295 – ставится
- С. 297 – селяне, баштаны, хлопцы, кавуны, булы, сталы, черт зна, що
- С. 298 – поднявся, кортит, ось, «гичку резать», абы
- С. 299 – хай, вин, сказытыся, хочь, поглядаеть, грак, дурнях, побачишь
- С. 300 – скорише, скорише, хлопцы, плахты
- С. 301 – хаты, рычав, як, собака, робыть, що, хиба, цэ, можна, спасыби, дядечку, хлопцы, дуже, що, чорты, нехай, тронуть
- С. 302 – хлопцы, годи, на луки, копыци, помруть, освиченный.

- С. 303 – чи, чи, хлопцев
- С. 304 – нэма, чи, на ярмарок, кажу, сыдыть, выгодовал, жеребчика
- С. 305 – живут, живут, драстуй, значиться, жинка, кажут, доброго, лошинка, може, куды
- С. 306 – добре, бачите, подходить, бачив, (приезжают) до них, продав, чи, продав, поисты, чи, чи, никола, видав, лошичку, ходыв, за лошичкою, тай, ходыв, видав
- С. 307 – буты, отетое, сполним, большевицкий, пляшку, соорудить
- С. 308 – исты
- С. 311 – совецкий, цэ, куркульская
- С. 312 – спортят
- С. 316 – граки, хлопцы, хлопцы
- С. 317 – не треба, вже
- С. 318 – якось, що, милуеть, матюкались, само ж собой, шо, мабуть, селяне, га-га-га-га, ридну, маты, чога, наговорыв, хворый, хворый, не могу, пропав, пропав, хлопець, та хочь, тоби, засмився
- С. 319 – селяне, каже, хлопець, сэло, хочь, ниhto, до церкви, нэ ходыв, гей, га?; як, просох, просох, добре, га-га-га-га, думав, ничего, попов, больныцю, матюкнысь, чи, не забув, ни, проидэмо, як, може, заматюкається, як, бува, хто, загнеть, кажут, на сели, чи, прывесты, до тебе, ликаря, з колони, бо, кажут, вин, можеть, до дому, выихать
- С. 322 – граки, девчата
- С. 323 – рижнатом, приспичило, слухаю, рижен
- С. 324 – що, що, що, робыть, рижну, хлопцы
- С. 325 – нэма, брешет, хлопцы, добре, хату
- С. 326 – справа, рушники
- С. 327 – заможнего селянства, хате
- С. 328 – бываеьт, потьму, напускаеьт, живеть, боиться, совецкая, чи, ихнего, батько, рушники, малувато, дурацькому, гарбуза, гарбуза, не сподиваемося, гарбуз, не вродил-ся, комору, гарбузов, гарбузяная
- С. 329 – рушники, с рушниками, сватов, чи
- С. 330 – сваты, сватов, пручаьтсья, чи, хата

С. 331 – бо, бо, гарбуза, добалакаться, тай годи, чи, чи, сватов, сватам

С. 332 – вертаюсь, сказятся, хай, мурлякать, хату, стоить, кожух, заховав, в скрыне, прийшов, совецкая, чи, може, не видав, совецкой, совецкая, тричи, превернуться, чи, с цыбулей, развОдить, заместо

С. 333 – сваты, куркулям, лошонка, лошонка, сватов, хату, батько, сваты, девчата, сватов, рушниками, рушником

С. 334 – сваты, девчата, слухала, слухать, совецкую, сваты, сватов, рушниками, сваты

С. 335 – сват, девчат, хлопцев, дурня

С. 337 – заможные, сваты

С. 338 – хлопцы

С. 339 – хай, буде, добре

С. 340 – чи, чи

С. 341 – ридный, дорогой, выряжай, очипок, очипке

С. 342 – «найкращего», хлопцы

С. 343 – чи, чи, якась, може, може, бо, як, не бачив, здрав, завыв, завыв, аж, тоди, може, нэма, шукав

С. 346 – шляха

С. 348 – хлопцы

С. 352 – кум, не бачив

С. 353 – шо, робыть, хлопцы, робыв, бачив, дрючка, в поли, не дуже, с дрючком, дивчына, дрючком, перелякався, робыв, добре, дрючком

С. 356 – чого ж, бо, хата, кого, колы

С. 357 – бо

С. 361 – хиба

С. 365 – селянином, селянином, хлопцам, доли, селяне

С. 366 – чи, батько, батька, куркулька, батька, слухается, куркулю, хату

С. 367 – брешешь

С. 368 – куркуля, реготом

С. 369 – куркульских

С. 370 – шукай, кращого, куркуль, куркули, куркульни, або, або, тикать

С. 371 – хату, у поли, нема, ниякого, хай, вона, сказаться, було б, поробыв, в поли, пишов, косыты, тоби, растеть, чоботы, растуь, колыхаються, на ныви, мэнэ, нэ, спыталы, колы, свит, подлюки

С. 372 – не могу

С. 373 – абы

С. 374 – годи

С. 377 – хлопцев

С. 378 – граком, граком, «хозяйнуваты», що, мени, робыты, «робыть», добре

С. 379 – хлопцы, выкручете, хлопцы, тикайте

С. 382 – куркуля

С. 383 – куркуля

С. 384 – ныбы, будэмо, говорыты, нэ тямьт, пэрэпльвэ, може, нэ, пэрэпльвэ, пэрэпльвэ, добре, колы, пэрэпльвэ

С. 385 – пэрэпльвэ, выходьт, що, нашої, лыцарської, запорожської, годытсья, годытсья, якого, в таком рази, ий, вэдить, до куреня, скажы, мени, козачэ, чи, життя, розывається, чи, нэ, розывається, розывається

С. 386 – «кухоль горилки», «клейноды»

С. 388 – граков

С. 389 – «граки»

С. 390 – мабудь, чи, колы, хатынку, зайдить, дэ, поилы, поилы, хто, поилы, оця, як, теля, в отари, хто, галасуваты, мае, той, диду, не далы, свинячины, не далы, чога

С. 391 – идить, заседають, заседають, заседають

С. 405 – добре

С. 406 – куды, куды, анлийцям, анлийцев, видав, стрыбали, й, поехав, анлийця, считав, тоби, пасты, тоби, анлиець, твого, исты, не думав, дурень, тай, поехав, хай, соби, анлиець, пропадаеть, реготали, совецькая, совецькая, зробить, чи, анлийцев, годуваты, разлучитьсья, вдвох, може

С. 407 – чи, злякались, совецькой, не злякались

С. 408 – добре

С. 413 – хлопцы, рушайте, хлопцы

С. 415 – хлопцев

С. 416 – чи, чи, чи, сказились,чи

С. 417 – куркуль, куркуль, хлопцы, незаможниками, хлопцы, поробыть

С. 418 – парубков, девчат

С. 421 – «ослоны»

С. 422 – мабудь, не дуже

С. 423 – барка, хиба, «барки»

С. 427 – «кудысь подався», «саме на пасху», брешешь

С. 428 – хлопцы

С. 431 – девчата, пораззявили

С. 435 – хлопцев, хлопча

С. 436 – мазницею

С. 438 – добре, ось, хлопцев, тай, пида, голубе, поклычь,

хлопци

С. 439 – «хлопцами»

С. 441 – хлопцы, лозинами

С. 442 – хлопцы, хлопцы

С. 444 – хлопцы, чи, чи, хлопцам

С. 445 – хат

С. 447 – хлопцы

С. 450 – девчата

С. 451 – хлопцы

С. 454 – «прогонычи»

С. 458 – шо, чи, затышек, маты, хаты, дивчата, ставкА,

садка

С. 460 – або, добуты, або, не буты, ось, той, ось, побачим

чим

С. 478 – девчата

С. 480 – хлопцы, хлопцы

С. 481 – скорише, не барятся

С. 483 – чи, хлопцев, граками, хлопцы

С. 486 – зробить, зробить

С. 487 – выскакуваты, хиба, хлопцев

С. 489 – шукав, шукав, ездив, уговорив, дитлахам, знуцаться, хлопцы, граки, граки, читав, брехать, умев, сказав, погано, чи, робыв, чи, не робыв

С. 490 – нажрався, сходяв, выпався, чи, не робыв, робылы, робылы, як, чорни, волы, чи, поив, не поив, видав,

робыть, обидать, забувае, жинка, нагонит, до тебя прийшов, обидав, тай, чи, обидав, чи, обидав, забув, видав, хлопцы

С. 496 – кавуны

С. 507 – хлопцев

С. 508 – «потылыще», хлопцев, граки

С. 510 – дывысь, вже, з-пид, лизе

С. 511 – хиба, скорише, чи, дурень

С. 512 – чулы, чулы, гав ловите

С. 513 – воны, ще, не проснулысь, воны, вже, проснулысь, чи, чи, хиба, мабудь

С. 515 – хлопцы, хлопцы

С. 516 – чи, чи, хлопцы

С. 526 – хлопцы, хлопцы, хлопцы

С. 527 – чи, чи, за комир, чи, за груды, за груды

С. 528 – ихние, груды, хай, нехай, на село, чи, чи, теревени бабськи, тай годи, дурень

С. 530 – дурень, дурней, харчах

С. 533 – горобцы

С. 534 – горобцы, горобцы, тикать, хто, знае, тикать-тымем

С. 535 – чув, чи, ни, чув

С. 536 – зараз

С. 537 – понадувалысь, як, пип, на ярмарку, тай, га, бия, серденько, хлопцы, заказуете, гопак, гопака, зараз, хлопче

С. 541 – добре

С. 545 – граки

С. 547 – девчатам

С. 548 – «сякаются»

С. 553 – спивать, хлопцы, девчата, хлопцы

С. 561 – хлопцы, брешешь, брешешь, сбрыхал, на меже

С. 562 – граки

С. 563 – хлопцев

С. 568 – хлопцы, хлопцы

С. 570 – тикать

С. 571 – хлопцы

С. 573 – хату, хаты, дида, хай, граки, хлопцы

С. 574 – хлопцы

- С. 575 – хлопцы
- С. 576 – хлопцы
- С. 577 – хлопцами, «моторошно»
- С. 578 – хлопцы
- С. 579 – хлопцы
- С. 580 – дывысь, баштан
- С. 586 – хлопцев
- С. 587 – чи
- С. 588 – хлопцы
- С. 589 – «довгои лозы»
- С. 591 – хлопцы
- С. 594 – вязы
- С. 596 – скиглит, баштана, кавуном, кавун
- С. 600 – девчата
- С. 601 – хлопчачьи
- С. 602 – шляху, девчата, хлопцы, хлопцами
- С. 611 – хлопцы, хлопцев
- С. 616 – хлопцы
- С. 617 – хлопцы, девчата, хлопцы
- С. 626 – хлопцы
- С. 633 – хлопцев
- С. 635 – хлопцы

**УКРАЇНСЬКІ АНТРОПОНІМИ
В «ПЕДАГОГІЧНІЙ ПОЕМІ»**

1. Бендюк
2. Березовская Вера
3. Богданенко Семен
4. Брагченко Антон
5. Бурун
6. Буряк
7. Буцай
8. Василенко Маня
9. Ваць Онуфрий
10. Ваць Стэпан
11. Верхола Лука Семенович
12. Верхола Яков
13. Воловик
14. Волохов
15. Галатенко
16. Головань Софрон
17. Голос
18. Горович Петр Иванович
19. Гречаний Андрий Карпович
20. Гречаний Оноприй
21. Гречаний Петро
22. Грицько
23. Гуд
24. Густоиван
25. Дерюченко
26. Дорошко

27. Жевелий Митька
28. Журбин Женя
29. Задорожный Петька
30. Зайченко Ваня
31. Зорень
32. Карабанов
33. Коваль
34. Козырь
35. Кoryто
36. Кравченко Петро
37. Криворучко
38. Кудлатый Денис
39. Ланова Оля
40. Лапоть
41. Левченко Маруся
42. Лукашенко
43. Мизяк
44. Мирошниченко
45. Могорыч Кузьма Петрович
46. Мощенко Нечипор
47. Мусий Карпович
48. Нестеренко
49. Нечипоренко Степан
50. Нечитайло
51. Николаенко Павло Павлович
52. Ночевная Настя
53. Овчаренко Михайло
54. Одарюк Тимка
55. Омельченко
56. Опришко
57. Осадчий
58. Отченаш Силантий Семенович
59. Перепелятченко
60. Перец
61. Петренко Наташа
62. Петрушко
63. Петровский Григорий Иванович

64. Подгорная Галя
65. Поднебесный
66. Полещук Васька
67. Приходько
68. Сватко
69. Сердюк Калина Иванович
70. Слива
71. Собченко
72. Сорока
73. Спиридон
74. Стегний
75. Стомуха Осип Иванович
76. Стомуха Сергей
77. Таранец
78. Устименко
79. Федоренко
80. Фонаренко Илья
81. Халабуда
82. Харченко
83. Хлебченко
84. Ховрах
85. Черненко
86. Чобот
87. Шелапутин
88. Явтух

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ, ПІСНІ

Хоть черт, хоть бис, абы яйца нис.
Сим верст кресав, не вчувсь, як и выкресав.
Им бак нужный, как собаке боковой карман.
Было б корыто, а свиньи будут.
Ни одна блоха не плоха.
Хочь рыжа, хочь кирпата, абы хата богата.
Не к нашему рылу крыльцо.
Дэ в бога заяц, дэ в черта батько?
Або славы добыты, або дома не быты.

Вылиталы орлы
З-за крутой горы,
Вылиталы, гуркоталы,
Роскоши шукалы.

Стелыся, барвинку, низенько,
Прысунься, козаче, близенько.

Гей, чумаче, чумаче!
Життя твое собаче...

Чуеш сурмы загралы,
Час розплаты настав.

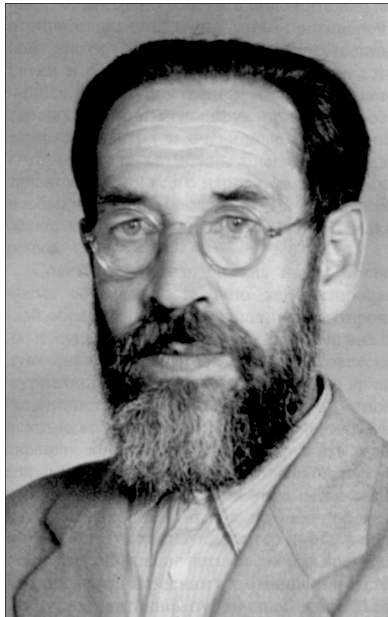
Батьківська хата А.С. Макаренка. Нині музей

А.С. Макаренко і його брат Віталій Семенович у Долинському залізничному училищі. Січень 1914 року

Віталій Семенович –
автор спогадів про брата.
Франція, 1970 рік

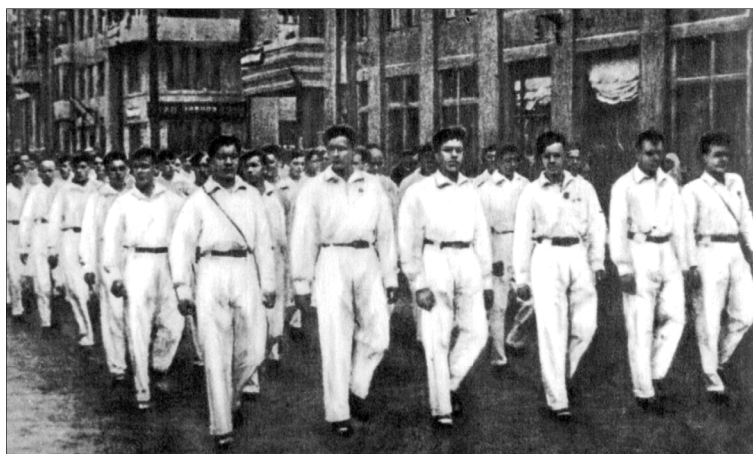
К.С. Кононенко

Колишня садиба братів Трепке в селі Ковалівці.
Нині Державний музей-заповідник А.С. Макаренка

О.М. Горький і А.С. Макаренко
серед вихованців Курязької колонії. 1928 рік

Комунари на вулиці міста Харкова

МАКАРЕНКІВСЬКІ МІСЦЯ В УКРАЇНІ

Щороку сотні туристів України, а також зарубіжних країн відвідують Харків, Полтаву, Кременчук та інші пам'ятні місця, пов'язані з життям і діяльністю Макаренка. На жаль, досі не розроблено маршрути екскурсій, не створено путівників, популярних методичних посібників. Єдине, чим можна скористатися, – це путівник по музею А.С. Макаренка в Кременчуці, складений колишнім його директором П.Г. Лисенком ще 1973 року. В останні роки з'явилося багато нових матеріалів біографічного характеру, які розширюють наші знання про життя педагога-письменника і суттєво доповнюють краєзнавчі факти. Так, у Москві, в Російському державному архіві літератури і мистецтва став доступним сімейний архів Макаренка, який згідно з заповітом вдови педагога Г.С. Салько дозволялося відкрити через 30 років після її смерті, а померла вона 1963 року. Справжньою сенсацією стала поява в 1968 році спогадів брата Антона Семеновича Віталія Семеновича, офіцера-емігранта, який жив у Франції. В них вперше докладно і достовірно висвітлюються факти життя сім'ї, дитинство і юність педагога, його внутрішній світ, процес становлення його як особистості.

Наші розробки враховують свіжу інформацію і можуть бути використані педагогами при організації екскурсій студентів педагогічних навчальних закладів та учнів старших класів. Екскурсії особливо важливі для студентів педагогічних університетів, де вивчається педагогічна

система Макаренка і йдуть інтенсивні пошуки «секретів» майбутньої професії.

Пам'ятних макаренківських місць в Україні досить багато, тому екскурсії можуть бути різними за тривалістю та за охопленням об'єктів. Нижче охарактеризовано в хронологічному порядку основні пам'ятні місця і запропоновано кілька варіантів маршрутів. Підготовку до екскурсії доцільно почати з бесіди, головна мета якої – викликати інтерес до особистості та науково-художньої спадщини педагога-письменника. Після завершення екскурсії слід провести підсумковий захід, щоб зафіксувати найбільш значущі факти і зацікавити широке коло молоді життям і творчістю великого педагога.

Основні пам'ятні місця

Білопільля – районний центр Сумської області, розташований на залізниці Київ – Суми – Харків за 40 км на північний захід від м. Суми. У цьому місті 1 березня 1888 у сім'ї робітника-залізничника народився Антон Семенович Макаренко. У Білопільлі пройшли дитячі роки майбутнього педагога. Незважаючи на те, що сім'я прожила тут близько 15 років, даних, що характеризують її життя в цей період, дуже мало. Найбільш повні відомості є у спогадах брата Макаренка – Віталія Семеновича. Спочатку сім'я жила в Крюкові (там батько одружився, там народилися старші діти – Серафима і Олександра), а на початку 80-х років XIX століття вона переїхала до Білопільля, де народилися Антон, Наталія та Віталій. «У Білопільлі, – згадував Віталій Семенович, – оселилися ми не в самому місті, а так званому «селищі», яке поступово утворилося навколо залізничної станції і населеному переважно залізничними службовцями. Тут були майстерні, де працював батько, і тут же знаходилося двокласне залізничне училище, де навчався А.С. Саме ж місто знаходилося на відстані 2½ – 3 км від селища».

У той час Білопільля було невеликим містом, що входило в Сумський повіт Харківської губернії. У місті налічувалося близько 12 тисяч мешканців, були цегельний і шкіряний заводи, залізнична станція та вагонні майстерні, в яких батько Макаренка працював маляром. Сім'я жила небагато, свого житла не мала, знімала невелику квартиру в пристанційному селищі у якогось громадянина Мухи. Саме в ній і народився Антон. За відомостями місцевих краєзнавців, цей будинок не зберігся. У 1896 році Антон поступив у Білопільське двокласне училище Міністерства освіти з п'ятирічним терміном навчання, яке закінчив у 1901 році.

У 1968 році в місті Білопільлі було відкрито музей А.С. Макаренка, який проводить значну роботу з пропаганди спадщини свого знаменитого земляка. Разом зі збиранням матеріалів про життя і діяльність Макаренка співробітники музею вивчають досвід роботи вчителів, які впроваджують його педагогічні ідеї в навчально-виховний процес.

Кременчук – центр Кременчуцького району Полтавської області. До Жовтневої революції частина міста, розташована на правому березі Дніпра, називалася Крюков-посад. В кінці 90-х років минулого століття тут були побудовані досить великі на той час вагонні майстерні, які вимагали значного притоку робочої сили. У грудні 1900 року в Крюков із Білопільля був переведений батько Антона Семеновича, а в 1901 році сюди переїхала вся родина. Крюков був великим робочим селищем, в якому жили переважно залізничники. По-місцевому він називався Кострома. Цікаві відомості про життя селища і сім'ї Макаренка є в романі Макаренка «Честь», в якому дуже багато біографічного матеріалу, а в образах головних героїв легко вгадуються батьки і близькі люди педагога. «Культурні громадяни, – пише Макаренко, – ставилися до Костроми з недовірою, навіть поліцейська собака в разі чого прямувала прямо на Кострому, ще не обнюхуючи слідів. На Костромі не було ні мостових, ні тротуарів,

ні цегляних будинків, воду Кострома видобувала з колодязів, освітлювалася гасом, а горілку пила і закушувала більше на відкритому повітрі ... Правда, на Костромі були свій базарчик і деякі крамнички».

Попервах сім'я наймала приватні квартири, а в 1905 році батько побудував власний будинок, гроші на який зібрав, працюючи в майстернях по дві зміни. Це був час російсько-японської війни, коли було потрібно багато вагонів, тому доводилося працювати понаднормово. За самовіддану роботу Семен Григорович був удостоєний почесного звання «Личный почётный гражданин». Це звання, встановлене маніфестом Миколи I в 1832 році, утворювало новий стан, якому надавались такі пільги: свобода від подушного податку, свобода від рекрутської повинності, свобода від тілесного покарання, право обиратися на міські громадські посади та ін. Особливо виділялося право іменуватися, як дворяни: «ваше благородіє». Ці пільги у спадок не передавались.

У Крюкові Макаренко закінчив чотирикласне міське училище, потім вступив на річні педагогічні курси при цьому училищі, які готували вчителів початкової школи. 1 вересня 1905 року 17-річним юнаком почав він свою педагогічну діяльність на посаді вчителя Крюковського двокласного залізничного училища. Революція 1905–1907 років, яка дуже бурхливо проходила у великих промислових центрах півдня Росії і захопила в свій вир залізничних робітників Крюкова, Люботина та інших найближчих станцій, мала значний вплив на формування світогляду і характеру молодого вчителя. У роки реакції, які настали після поразки революції, атмосфера в училищі стала дуже важкою. Макаренко був фактично вигнаний із училища за надмірну активність, зокрема, за те, що викрив непристойні вчинки новопризначеного директора. У 1911 році він був переведений в залізничне училище на далекій степовій станції Долинська, і його зв'язок з рідним містом надовго перервався. Повернувся Макаренко в Крюков тільки в серпні 1917 року. У складних умовах

громадянської війни він очолив двокласне училище, реорганізоване у вище початкове, і розгорнув роботу з організації навчального процесу на нових засадах. Однак у зв'язку з окупацією міста армією Денікіна він був змушений припинити педагогічну діяльність і переїхати до Полтави (серпень 1919 року).

У роки радянської влади Крюков повністю злився з Кременчуком і втратив своє найменування. У Кременчуці 1951 року в батьківському будинку відкрито музей Макаренка, в якому зібрано численні документи, фотографії, особисті речі, книги та інші матеріали, що висвітлюють життя, педагогічну, літературну та громадську діяльність педагога.

Крім музею, в Кременчуці збереглися інші пам'ятні місця: колишні вагонні майстерні, на місці яких виріс великий вагонобудівний завод, будинок училища, а також та частина міста, яка називалася Костромою. Поїздка в Кременчук цікава ще тим, що можна побачити велике промислове місто, яке абсолютно змінило свій колишній вигляд, річку Дніпро, величезне штучне море і знамениту Кременчуцьку ДЕС.

Адреса музею: 36621, Полтавська область, м. Кременчук, вул. Макаренка, 44. Тел. 61079. Музей працює щодня, крім суботи та неділі, з 8 до 17 години.

Долинська – залізнична станція на лінії Кременчук – Миколаїв в Кіровоградській області. Тут працював Макаренко учителем двокласного залізничного училища з 1911 по 1913 рік. В одній із його статей зустрічається опис Долинської тієї пори: «Станцію і селище при ній можна було охопити одним поглядом. Нас оточував степ, одноманітний, рівний, мовчазний. А що там було в степу? Два кургани на горизонті, та приховане в балці село, та на великій дорозі стовпи і пилові вихори».

Незважаючи на те, що місце було досить глухим, робота в Долинському училищі залишила яскравий слід у житті Макаренка і відіграла важливу роль у становленні його як педагога. Училищем керував М.Г. Компанцев,

друг Макаренка, колишній директор Крюківського училища, переведений до Долинської дещо раніше. Атмосфера в училищі була цілком сприятлива, Макаренко мав свободу дій у виборі форм і методів навчальної та виховної роботи. Він викладав російську мову, історію, креслення і малювання. Крім того, працював, як тоді офіційно називалася ця посада, наглядачем у дитячому інтернаті. Все його життя проходило в майже цілодобовому спілкуванні з дітьми – в навчанні, праці та іграх.

У залізничних училищах Росії поряд з загальноосвітніми предметами викладалася столярна, слюсарна та токарна справа, велика увага приділялася «воєнізації». Посада наглядача надавала молодому педагогу можливість вести цікаву виховну роботу в позаурочний час. Колишні учні Долинського училища з великою гордістю згадували цікаві ігри, духовий оркестр, театралізовані вистави, екскурсії в по-своєму мальовничі околиці селища, воєнізовані походи. У той час у залізничних училищах Південної залізниці було введено навчання хлопчиків гімнастичі і строю, влітку проводилися табірні збори. У червні 1911 року збори проходили на станції Лозова Харківської губернії, в яких брали участь і 25 учнів Долинського училища. У серпні в Петербурзі відбувся найвищий «смотр» учнівських загонів, цар високо оцінив їх вишкіл і на знак подяки дав вказівку організувати для них цікаві екскурсії. Діти оглянули місто, відвідали Царське Село і побували в Ермітажі. Долинським загonom керував Макаренко, проте з відомих причин він ніколи не говорив про це. Вихованці згадували також про те, що Макаренко ввів чіткий і строгий порядок в гуртожитку: обов'язковий для всіх розпорядок дня, призначав чергових, підвищив санітарно-гігієнічні вимоги. В організаційно-педагогічному досвіді Макаренка було багато такого, що стало в нагоді йому згодом, коли він почав роботу в колонії для безпритульних дітей.

Закінчивши 1912–1913 навчальний рік, Макаренко вступив в Полтавський учительський інститут і до Долин-

ської більше не повертався. Будинок залізничного училища на станції, в якому він працював, зберігся, у повоєнні роки до нього зроблено велику прибудову. Тепер тут знаходиться Долинська СШ № 2, яка з 1983 року носить ім'я Макаренка. Біля входу в школу в 1979 році встановлено пам'ятник Макаренку, а на стіні школи прикріплено меморіальну дошку з таким текстом: «Тут у колишньому двокласному залізничному училищі в 1911–1913 роках працював видатний педагог і письменник А.С. Макаренко».

У березні 1988 року до 100-річчя від дня народження Макаренка в чотирьох кімнатах школи відкрито музей. В одній із них, де жив педагог, відновлено обстановку житлової кімнати тих років. Найціннішим експонатом музею є добірка спогадів про Макаренка колишніх учнів Долинського училища, а також зібрання його творів і літератури про нього.

Полтава – місто, в якому пройшли студентські роки Макаренка і де він розпочав педагогічну діяльність як завідувач колонії неповнолітніх правопорушників. Полтавський учительський інститут був відкритий в 1914 році і Макаренко був у числі перших 26-ти студентів, зарахованих після конкурсних іспитів на перший курс (тоді говорили: у перший клас). У зв'язку з тим, що у Макаренка не було коштів на оплату навчання, він звернувся з проханням зарахувати його на казенний рахунок. Прохання було задоволене, але з умовою, що він або відпрацює 6 років на посаді вчителя «за призначенням навчального начальства», або «поверне державному казначейству суму за отримане ним на казенний рахунок виховання». Макаренко дав відповідну підписку. Навчався він в інституті з 1914 по 1917 рік. Незважаючи на те, що він у той час призивався на військову службу і мав перерву в навчанні (з грудня 1916 по березень 1917 року), випускні іспити склав на «відмінно» і був удостоєний золотої медалі. У характеристиці, виданій педагогічною радою, говорилося: «Макаренко Антон Семенович – видатний

вихованець за своїми здібностями, знаннями, розвитком і працьовитістю; особливий інтерес виявив до педагогіки і гуманітарних наук, з яких дуже багато читав і представляв прекрасні твори. Буде досить гарним викладачем з усіх предметів, особливо ж з історії та російської мови». Після закінчення інституту Макаренко хотів поступити на історико-філологічний факультет Московського університету, проте начальство в Києві не дозволило йому продовжити навчання (очевидно, тому, що він мав відпрацювати шість років учителем). Керівництвом інституту він був залишений на посаді вчителя зразкового училища, яке було відкрито при інституті.

Будинок колишнього Полтавського учительського інституту на вулиці Балакіна, 10 зберігся. Тепер в ньому живуть мешканці. До 100-річчя від дня народження Макаренка на ньому встановлено меморіальну дошку з написом: «У цьому будинку, де містився Полтавський учительський інститут, з 1914 по 1917 рік навчався видатний педагог і письменник Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.)». Зберігся також будинок, в якому квартирував Макаренко в ці роки – Госпітальний провулок, 5. На цьому будинку також встановлено меморіальну дошку з відповідним написом. У 1917 році він знімав кімнату також по Шевченківській вулиці, 43, кв. 5.

У Полтаві слід відвідати Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, який був відкритий на базі дореволюційного учительського інституту і в даний час є головним центром макаренкознавства в Україні. Свого часу колишній його ректор І.А. Зязюн зробив дуже багато для відновлення пам'ятних місць та організації роботи з вивчення життя і наукової спадщини Макаренка. Найбільш відомі науковці-макаренкознавці – А.В. Ткаченко, В.Ф. Моргун, Л.Ф. Пашко, М.В. Гриньова, В.А. Пашенко, А.М. Бойко, Н.М. Тарасевич, Л.В. Крамущенко та інші.

Як було відзначено, з 1918 по липень 1919 року Макаренко жив і працював у Крюкові, а в серпні переїхав

до Полтави. Спочатку він був призначений завідувачем початкового училища (будинок не зберігся), а в серпні 1920 року – директором створюваної 10-ої трудової школи. Звідси 20 вересня того ж року він був відкликаний і призначений завідувачем колонії неповнолітніх правопорушників у хуторі Триби.

Триби – хутір у передмісті Полтави. «У шести кілометрах від Полтави на піщаних пагорбах – гектарів двісті соснового лісу, а по краю лісу – битий шлях на Харків, нудно поблискуючий чистенькою бруківкою. У лісі галлявина, гектарів у сорок. В одному з її кутів поставлено п'ять геометрично правильних цегляних коробок, які всі разом утворюють правильний чотирикутник. Це і є нова колонія для правопорушників». Так описано в «Педагогічній поемі» те місце, куди отримав нове призначення Макаренко. До 1917 року тут була колонія малолітніх злочинців. Новоутворена колонія існувала з 1920 по серпень 1924 року. Це були найважчі роки в житті Макаренка, коли він з невеликим колективом педагогів, борючись з неймовірними матеріальними труднощами, працюючи з морально покаліченими підлітками, шукав нові методи виховання. «Перші місяці нашої колонії для мене і моїх товаришів були не тільки місяцями відчаю і безсилої напруги, – пише він у «Педагогічній поемі», – вони були ще й місяцями пошуків істини».

У зв'язку з тим, що землі навколо колонії не дуже придатні для ведення сільського господарства, Макаренко виклопотав напівзруйнований колишній маєток поміщиків Трепке в селі Ковалівка, в яке незабаром перемістилася колонія.

У даний час у Трибах не залишилося ніяких слідів від колонії. Великий інтерес представляють лише місця, барвисто описані в «Педагогічній поемі». Слід мати на увазі, що згадуваний Макаренком битий шлях Харків-Полтава, на якому відбувалося багато подій, не збігається з сучасним шосе. В 10 км від Полтави асфальтоване шосе відгалужується від старої дороги, тому, щоб потрапити в Три-

би, слід з'їхати на стару, мощену буличником бруківку. На розвилці доріг стоїть скульптура «Голуб миру», яка може бути для екскурсантів хорошим орієнтиром. Тут же укріплено покажчик «Полтава-Південна, 5 км», що вказує напрямок руху на Триби і станцію Полтава-Південна.

На жаль, пам'ятні місця у Трибах ніяк не позначені і знаходяться під загрозою забуття. Поблизу від них відкрито міське звалище, описана Макаренком поляна заросла бур'яном і дрібноліссям, а Ракитне озеро перетворилося на калюжу.

Ковалівка – село за 15 км від Полтави, куди була переведена колонія із Триб. У «Педагогічній поемі» воно названо Гончарівкою. «У серпні – вересні 1924 господарство в Трибах було ліквідовано, і весь колектив вихованців і вихователів зібрався в Ковалівці», – писав агроном М. Фере у своїх спогадах. До цього деякий час колонія жила на два господарства: одна частина на чолі з Макаренком у Трибах, а інша на чолі з Раковичем ремонтувала масток, займалася польовими роботами в Ковалівці.

Розквіт колонії ім. Горького (саме тут їй було присвоєно ім'я письменника) припадає на 1924–1926 роки. Колишні безпритульні, згуртовані Макаренком в добре організований колектив, створили зразкове сільське господарство і вели громадсько-політичну та культурно-просвітницьку роботу великої державної ваги. Місце, де розташувалася колонія, дуже мальовниче: з одного боку – рівне поле і луг, з іншого – ліс і річка Коломак. До революції ці землі належали братам-німцям Трепке, які організували тут кінний завод. Масток, облаштований з урахуванням останніх здобутків сільськогосподарського виробництва, було зруйновано в роки громадянської війни, відтак колоністам довелося відновлювати його заново.

25 лютого 1988 року, до 100-річчя від дня народження Макаренка, в Ковалівці відкрито Державний музей-заповідник. Найбільш значні об'єкти – пам'ятник Макаренкові біля входу на територію музею, червоний

будинок, в якому розташована основна експозиція, білий будинок, флігель, альтанка. Замість дитячого будинку, що тут знаходився, тепер відкрито Полтавську обласну гімназію-інтернат для обдарованих дітей із сільської місцевості ім. А.С. Макаренка. Така її офіційна назва.

Великий інтерес представляють навколишні місця, природа, село Ковалівка і його мешканці, які досі зберігають пам'ять про великого педагога. Ще живі старожили села, які спілкувалися з Макаренком, добре пам'ятають, де стояв театр, де були млин, кузня, шевська майстерня. У радянський час селяни Ковалівки в пам'ять про видатного педагога назвали свій колгосп його ім'ям.

Куряж – селище на околиці Харкова, в 9 км від вокзалу. До Жовтневої революції тут був Курязький чоловічий старохарківський монастир, заснований 1663 року харківським полковником Григорієм Донцем. Згідно з переказами, на пагорбі, де вирішено було будувати монастир, тримав свою пасіку козак Олексій Куряж, ім'ям його названа місцевість і монастир. Святі отці створили монастирю славу «чудотворною» іконою і «святою» водою – потужними джерелами, що б'ють із землі у підніжжі пагорба. Центром монастиря був храм Преображення Господнього, який кілька разів перебудовувався, в часи Макаренка він був триглавим, кам'яним. Колоністи змінили вигляд храму: знесли дзвіницю і глави, перетворивши церкву в клуб. Слід відзначити, що послушником монастиря протягом чотирьох років був свого часу Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. Після Жовтневої революції в будинку монастиря була відкрита Дитяча трудова колонія імені 7 листопада. У травні 1926 року сюди була переведена з Ковалівки колонія ім. Горького. Переїзд докладно описаний у третій частині «Педагогічної поеми», у главі «Завоювання Куряжа». Переїзд був непростотою справою, бо колективу горьківців, що налічував 120 вихованців, належало приборкати і залучити до нормального життя 300 дезорганізованих, вкрай запущених дітей і підлітків. Пройшло небагато часу і під керівництвом

Макаренка Курязька колонія, стала зразковим виховним закладом, слава про який прокотилася по всій країні і навіть за її межі. Її відвідували численні делегації, а 6 липня 1928 року в колонію приїхав Горький і пробув у ній три дні. Свої враження він описав у нарисах «По Союзу советов».

3 вересня 1928 року противники педагогічної системи Макаренка домоглися свого: він був звільнений з посади завідувача колонії. «Горький поїхав, – писав Макаренко в нарисі «Горький у моєму житті», – а на другий день я залишив колонію. Ця катастрофа не була для мене абсолютною. Я пішов, відчуваючи у своїй душі теплоту моральної підтримки Олексія Максимовича, перевіrivши всі свої установки, отримавши у всьому його повне схвалення». Макаренко очолив комуну ім. Дзержинського, в якій він працював за сумісництвом.

В даний час у Куряжі знаходиться колонія для неповнолітніх правопорушників – Курязька виховна колонія Управління державної пенітенціарної служби МВС України. На території колонії побудований цілий комплекс нових сучасних будівель: чотириповерховий житловий корпус, школа, профтехучилище, майстерні. Із старих приміщень збереглися дерев'яний будиночок, в якому жив Макаренко зі своєю матір'ю, і капітальна будівля перестроєної колоністами церкви. У приміщенні церкви, як і за Макаренка, знаходиться клуб, у великому залі якого виступав Горький на зустрічі з колоністами. Педагогічний колектив колонії не тільки зберігає пам'ять про видатного педагога, а й прагне творчо застосовувати його принципи виховання. До числа таких принципів відносяться: виховання в колективі і через колектив, принцип вимогливості в поєднанні з довірою, виховання в праці і навчанні, зв'язок з громадськістю та інші. Традиційними стали введені Макаренком урочисті лінійки, салюти, військово-патріотичне виховання. 1949 року вперше тут стали проводитися батьківські конференції, рапорти робітничому класу, військово-патріотичні свята – всі ці заходи стали

традиційними і дають позитивний педагогічний ефект. Колектив колонії, як і за Макаренка, підтримує протягом багатьох років шефські зв'язки з педагогічними закладами та рядом установ і підприємств міста Харкова. На базі колонії періодично проводяться науково-практичні конференції, які мають важливе значення для узагальнення діяльності пенітенціарних закладів України. Принципово новим у педагогічній системі колонії є залучення до виховання священнослужителів.

До 100-річного ювілею від дня народження Макаренка в селі Подвірки, де знаходиться Курязька колонія, за проектом молодих харківських архітекторів побудовано новий, оригінальної архітектури будинок музею Макаренка, урочисте відкриття якого відбулося 18 серпня 1988 року. На фронтоні будинку слова: «Я був просто народним учителем. А.С. Макаренко», а ліворуч від центрального входу – барельєфи Горького і Крупської. Оригінально оформлена експозиція музею включає численні фотографії тих років, ксерокопії документів, рукописів і листів Макаренка. Серед експонатів – зразки ковальської продукції вихованців, перші фотоапарати марки «ФЕД», електричні свердла. Із особливо цінних експонатів – справжній прапор колонії ім. М. Горького, вишитий вихованками за ескізом Макаренка, башлик, переданий музею вдовою колишнього колоніста Калабаліна, посмертна маска Антона Семеновича, виконана скульптором Овсянкіним, різні видання «Педагогічної поеми» російською, українською та іншими мовами.

Музей працює щодня, крім суботи та неділі, з 9 до 17 години. Адреса музею: Харківська область, Дергачівський район, село Подвірки, Курязька ВТК, музей А.С. Макаренка.

Харків – місто, що зайняло виключне місце в житті Макаренка. Безпосередньо в ньому він прожив 10 років: з 1926 по 1935 рік. Г.С. Макаренко, дружина і соратник педагога, писала: «Період інтелектуального розквіту і творчої зрілості Макаренка пов'язаний з переїздом до

Харкова і «завоюванням» Куряжа в 1926 році». Це, дійсно, був найяскравіший і найбільш продуктивний період в житті Макаренка як педагога і як письменника. У Харкові остаточно оформилася і отримала гучну славу його педагогічна система, у Харкові він створив свої основні художні твори – «Марш 30 року», «Педагогічну поему», «ФД-1» та інші, які принесли йому славу письменника.

З 1918 по 1934 рік Харків був столицею Радянської України, великим культурним центром з безліччю навчальних закладів, наукових установ, театрів, газет і журналів. Ще до переїзду в Куряж Макаренко часто бував в урядових установах республіки (ВУЦВиКу, наркомосі, комісії допомоги дітям та ін.), виступав в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, відвідував трудові колонії харківського регіону. Його педагогічна система формувалася під впливом тієї атмосфери, якою жила українська столиця в 20–30-ті роки і яка так живо відтворена в «Педагогічній поемі».

Згідно з офіційною версією, після смерті Дзержинського чекісти України вирішили як пам'ятник йому на свої кошти побудувати колонію для безпритульних дітей. Для консультації був запрошений завідувач відомої колонії ім. Горького Макаренко. У процесі обговорення проєкту у нього виникла ідея створити дитячий виховний заклад нового типу – не колонію, а трудову комуну. Ще до завершення будівництва, 20 жовтня 1927 року, Макаренко був призначений начальником комуні і протягом року суміщав роботу в Курязькій колонії і в комуні ім. Дзержинського. Працював він у комуні до 1 липня 1935 року, до призначення на нову роботу в Києві на посаді помічника начальника відділу трудових колоній Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР.

Місце розташування комуні ім. Дзержинського добре описано самим Макаренко: «Харків. З Харкова біжить шосе на Белгород. Попереду по шосе звичайний для нашого часу вигляд: ціле нове місто – до нього вже метушливо поспішають трамвайні вагончики, а праворуч і ліво-

руч – молодий дубняк. Тут добре: і нове все, і будуємось, і повітря не харківське.

Раптом справа у вас арка, майже тріумфальна – два обеліски, наївно приховують під сірою фарбою сосновий матеріал, а на обелісках повішена сітчаста вивіска: «Трудова комуна імені Дзержинського»; справа відразу стає зрозумілою: арку будували комунари. Комунари-дзержинці? Вони здатні побудувати саме таку арку, дуже скромну, веселу і водночас майже тріумфальну».

На сьогодні від тих часів збереглася назва трамвайної зупинки: «Комуна імені Дзержинського». Незважаючи на те, що давно немає комуни, немає арки з сітчастою вивіскою, водії трамваю, під'їжджаючи до цього місця, оголошують: «Комуна імені Дзержинського». Тут же біля зупинки починається друге пам'ятне місце, пов'язане з комуною, – лісова дорога, прокладена комунарами в 1931 році. У документальній повісті «ФД-1» докладно описано спорудження цієї дороги.

«Про дорогу до белгородського шосе, – пише Макаренко, – ми клопоталися давно. Потрібно було прокласти бруківку довжиною в кілометр з чвертю, а зараз ми позитивно знемагали від бездоріжжя. Навіть пішоходи добиралися до шосе ціною великих страждань і складної обхідної стратегії». У зв'язку з тим, що розгорнулося будівництво заводу електросвердл і фотоапаратів, стало неможливо доставляти верстати та інші важкі вантажі. Протягом зими 1931 року рада командирів направляв кілька делегацій в комунгосп з проханням побудувати дорогу. Прокладка почалася навесні, проте роботи йшли вкрай повільно. Найняті комунгоспом для виконання земляних робіт селяни довколишніх сіл Шишківки та Данилівки працювали не поспішаючи, а хлопці горіли бажанням скоріше побудувати новий завод, тому рада командирів постановила зробити дорогу силами комунарів. Роботи в майстернях тимчасово були припинені. Ділянка дороги була розбита на дванадцять відрізків за кількістю загонів. На кожного комунара доводилося 2,5 м дороги при

глибині виїмки в 30 см. Земельні роботи були виконані всього за п'ять з половиною днів. На початку літа були укладені булижники, і комуна зі своїм великим, постійно зростаючим виробництвом ще міцніше зв'язалася з промисловістю міста.

У даний час вигляд цих місць дуже змінився. У роки війни фашисти зруйнували комуноу і її знаменитий завод фотоапаратів «ФЕД». У повоєнний час на базі комуни вросли два великі підприємства, що випускають нову сучасну продукцію. Один із заводів в пам'ять про комуноу названий «Комунар», другий носить ім'я Дзержинського. Осторонь від заводу «Комунар» стоїть триповерховий «Будинок ІТП» (*інженерно-технічних працівників – М.Г., І.Г.*), в якому жив керівний персонал комуни. Якщо дивитися на фасад будинку, то на другому поверсі праворуч крайні два вікна – двокімнатна квартира, яку займала родина Макаренка.

Саме в цьому районі лісопаркової зони знаходиться вулиця імені Макаренка, про яку мало хто знає. Знайти її можна, якщо від трамвайної зупинки піти в ліс ліворуч, до спортивних баз Харківського педагогічного університету і Харківської академії комунального будівництва. Коли цій невеличкій вулиці присвоювали ім'я Макаренка, то керувались, очевидно, тим, що вона знаходиться близько від комуни, але тут будівництва не було і вона фактично зникає.

З комуною ім. Дзержинського пов'язані в місті багато інших пам'ятних місць. Напередодні революційних свят комунари, надівши парадну форму, йшли струнками колонами, з оркестром і прапором на чолі, ліською дорогою, потім білгородським шосе до центру міста. Ось як описана урочиста хода комунарів у повісті «Марш 30 року»: «Гримить радісний марш: починається наше свято. Через годину колона підходить до міста. Між високими будинками вулиці Лібкнехта (*так називалася в той час Сумська вулиця. – М.Г., І.Г.*) наш великий оркестр розриває повітря. Колона займає вулицю. На тротуарах збираються юрби. Нам махають руками. З радісною посмішкою слу-

хають наш марш дівчата, привітно-серйозно поглядають на нас чоловіки, посміхаються матусі і кореспонденти газет. То з одного, то з іншого боку підлітає нова людина:

– Що за організація?

Комунарам в строю не можна розмовляти. Він скоріше з ввічливості кидає:

– Дзержинці».

За сталою традицією комунари зупинялися в СШ № 36 (зараз СШ № 5 на вулиці Іванова) і проводили у місті три дні. Вершиною свята була участь у демонстрації.

Будинок культури міліції, (вул. Раднаркомівська, 13). У 20–30-ті роки тут був клуб чекістів, в якому часто бували комунари і неодноразово виступав Макаренко. На фасаді будинку є меморіальна дошка з наступним написом: «У цьому будинку в 1927–1935 рр. виступав видатний педагог і письменник А.С. Макаренко». У клубі є дві виставки, присвячені Дзержинському і Макаренку.

Будинок культури харчовиків (вул. Карла Маркса, 32). Цей будинок з 1933 по 1939 рік займав театр російської драми, який тривалий час був шефом комуні, а керівники театру М.В. Петров та О.Г. Крамов були особистими друзями Макаренка. З великою теплотою пише Петров про велику дружбу, яка пов'язувала театр з комунарами: «Ми їздили в комуну. Макаренко бував у театрі. Комунари стали нашими постійними глядачами. Щовечора до театру під'їжджав автобус комуні, і 30 комунарів, підтягнутих, гордих, у своїй винайденій Макаренком формі, входили в театр і чинно займали свої постійні місця... Кожен наш приїзд в комуну з лекцією або бесідою, з читанням нової п'єси або для обговорення переглянутого комунарами спектаклю, кінчався бесідами з Макаренком. Ми виїжджали збагачені новими враженнями, новими думками, новими почуттями».

Дружба комуні і театру мала велике виховне значення: комунари долучалися до справжнього мистецтва, духовно збагачувалися, розвивалися естетично. Макаренко добре розумів значення театру і де б він не працю-

вав, завжди прагнув створити свій самодіяльний театр. У «Педагогічній поемі» описана робота театру в колонії ім. М. Горького, який став важливим осередком культури в селі. Не менш цікавий театр існував і в комуні Дзержинського. Щоб підняти виконавську культуру самодіяльних артистів, у деяких виставах комунарів брали участь артисти театру, в тому числі і головний режисер Крамов. Завдяки допомозі театру, із комуні вийшло чимало талановитих акторів, якими завжди пишався Макаренко: Борискіна, Терентюк, Дуренко, Ткачук та ін.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. (вул. Артема, 29). У цьому будинку до переведення столиці до Києва знаходився Народний комісаріат освіти. Макаренко як завідувач колонії ім. Горького часто звертався в комісаріат освіти з різних організаційних, педагогічних і фінансових питань. На другому поверсі є простора зала – колишній кабінет наркома М.О. Скрипника, в якому не раз бував Макаренко на засіданні колеги зі звітом про роботу колонії і комуні ім. Дзержинського. Одне із засідань у цій залі описано в «Педагогічній поемі» в главі «Нагороди».

Будинок педагогічного інституту по Сумській вулиці, 35, в якому виступав Макаренко 9 березня 1939 року, не зберігся, він був зруйнований німецькими окупантами. Після війни на цьому місці збудовано театр опери та балету – ХАТОБ. Зустріч колективу студентів та викладачів з Макаренко докладно описана колишнім завідувачем кафедри педагогіки професором С.О. Литвиновим. Він же відредагував і опублікував у наукових записках інституту стенограму виступу Макаренка, яка увійшла в зібрання творів педагога під назвою «Мої педагогічні погляди».

При Наркоматі освіти в той час існував Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), який часто згадує Макаренко в науково-педагогічних працях і художніх творах. Інститут знаходився на розі проспекту Правди та вулиці Трінклера (навпроти обласної стоматологічної поліклініки) у невеликому півтораповерховому

особняку. Цей будинок не зберігся, на його місці збудовано 16-поверховий корпус готелю «Харків».

Південний вокзал. З ним пов'язані долі багатьох вихованців колонії ім. Горького і комуни ім. Дзержинського. Безпритульні діти зазвичай переїжджали на поїздах із міста в місто, тулилися на вокзалах та поблизу них. На Південному вокзалі велику роботу по боротьбі з безпритульністю вели горьківці і дзержинці під керівництвом Макаренка: чергували в приміщенні, знімали хлопців з поїздів, направляли в дитприймник. З Південного вокзалу починалися численні екскурсії вихованців Макаренка по країні – в Москву, в Крим, на Кавказ, по Волзі і інших місцях. Південний вокзал і зустрічав їх: засмагли і бадьорі, вони шикувалися в похідні колони і під марш духового оркестру починали урочисту ходу через усе місто в свою комуноу. Педагогічна громадськість міста давно ставила питання про установлення пам'ятника Макаренку саме тут – на привокзальній площі.

Пам'ятник А.С. Макаренку. Споруджений в 1968 році з ініціативи трудящих заводу ім. Дзержинського навпроти центрального входу в Парк культури і відпочинку ім. Горького. Скульптор М.Ф. Овсянкін (співавтори – архітектор Е.Ю. Черкасов і інженер І.С. Фрейдман) намагався передати зовнішній вигляд і найважливіші риси характеру Макаренка, втілити в сірому граніті відому характеристику, дану йому Горьким: «Він – суворий, по зовнішності – малослівний чоловік років за сорок, з великим носом, з розумними і зіркими очима, він схожий на військового та на сільського вчителя з «ідейних». Говорить хрипко, зірваним або застудженим голосом, рухається повільно, всюди встигає, все бачить, знає кожного колоніста, характеризує його п'ятьма словами і так, ніби робить моментальний фотографічний знімок з його характеру. У нього, мабуть, розвинена потреба мимохідь, непомітно приголубити малюка, сказати кожному з них ласкаве слово, посміхнутися, погладити по стриженій голові...».

Добрими і строгими очима дивився Макаренко на Сумську вулицю, по якій ішли урочистим маршем колони його вихованців. На жаль, 25 жовтня 2011 року пам'ятник переміщено з центральної вулиці на закриту територію заводу ФЕД, згідно з офіційною версією міської влади, як один із символів радянської епохи. Ця акція викликала гостру критику педагогічної громадськості міста як прояв неповаги до пам'яті великого педагога. Оглянути пам'ятник можна за попередньою домовленістю з заводоуправлінням. Оперативну допомогу може надати співробітниця заводської газети «Держжинець» Науменко Любов Іванівна, тел. 0984402349.

Середня школа № 100 ім. А.С. Макаренка (Лісопаркова вулиця, 111). Ця школа стоїть в лісопарку, неподалік від того місця, де була комуна ім. Держжинського, і відзначається тим, що протягом багатьох років дбайливо зберігає пам'ять про великого педагога. Перед будинком школи встановлено скульптурне погруддя Макаренка, а в одному з її приміщень до 100-річчя від дня його народження відкрито музей. Експозиція музею, що містить документальний та ілюстративний матеріал, висвітлює життя і діяльність письменника-педагога і особливо детально його роботу в комуні. Педагогічний колектив школи виявляє великий інтерес до спадщини Макаренка, протягом багатьох років веде пошук нових матеріалів про комуну, постійно залучаючи до цієї роботи учнів.

Київ. 1 липня 1935 року Макаренко з родиною переїхав до Києва, оскільки був призначений на посаду помічника начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР. Оселився він в будинку по вулиці Леонтовича, 6-А, кв. 21. Слід зауважити, що Київ він добре знав, бо в юності проводив нерідко тут літні канікули, відвідував театри і концертні зали, а з грудня 1916 року по березень 1917 проходив військову службу. Будинок, в якому жив Макаренко, зберігся, і його легко можна знайти: він знаходиться за Володимирським собором. Біля входу в під'їзд є меморіальна дошка: «В цьому будинку в 1935–1937 рр. жив

і працював видатний педагог і письменник Антон Семенович Макаренко».

Вступивши на нову посаду, Макаренко не залишає практичну роботу: 10 жовтня 1936 він бере на себе завідування дуже запущеною колонією в місті Бровари, в якій не було керівника. Протягом короткого часу він навів у ній порядок і 7 листопада вивів на святкову демонстрацію. Стрункі колони підтягнутих, життєрадісних вихованців справили на киян дуже приємне враження. Велику допомогу він надавав трудовій колонії в селі Таганча: з його ініціативи колонія виготовила зразок касового апарату і поставила питання про створення на її базі першого в країні заводу таких апаратів. До цього вона випускала дверні замки англійського типу.

У 1935 році в Москві була завершена публікація «Педагогічної поеми», і Макаренка повністю захоплює науково-педагогічна та літературна робота. У зв'язку з цим 14 липня 1936 він подав рапорт з проханням звільнити його від роботи в НКВС. «Після видання мною книги «Педагогічна поема», – писав він, – на мене лягло багато літературних обов'язків, які я не в змозі виконати, перебуваючи на службі. Книга, яку я задумав, «Методика комуністичного виховання», вимагає від мене напруження всіх сил і всього мого часу. Відкласти всю цю роботу я не маю права, бо впевнений в тому, що вона важлива і корисна. При цьому, з поваги до моєї власної роботи в Комуні ім. Дзержинського, я беру на себе зобов'язання на першу вимогу НКВС УРСР виконати будь-яке доручення як консультант-педагог, в одній із установ ВТК без будь-якої оплати за цю роботу».

У лютому 1937 Макаренко переїхав до Москви. Останній раз він відвідав Київ у червні 1937 року, коли протягом місяця жив у селі Дубечня на Десні, працюючи над «Книгою для батьків».

Про організацію екскурсій

Залежно від можливостей, часу і цілей екскурсії можуть бути самого різного характеру: короткочасні, тривали, піші, автобусні, залізничні, комбіновані тощо. До приїзду в те чи інше місто необхідно точно визначити мету екскурсії, а також ті об'єкти, які слід відвідати. У ряді міст і сіл є народні музеї Макаренка, товариства, наукові центри по вивченню і пропаганді його спадщини, а також окремі ентузіасти, що ревно збирають книги, фотодокументи та інші матеріали. Бажано попередньо встановити листування з музеями і конкретними вченими, краєзнавцями або просто знавцями спадщини великого педагога.

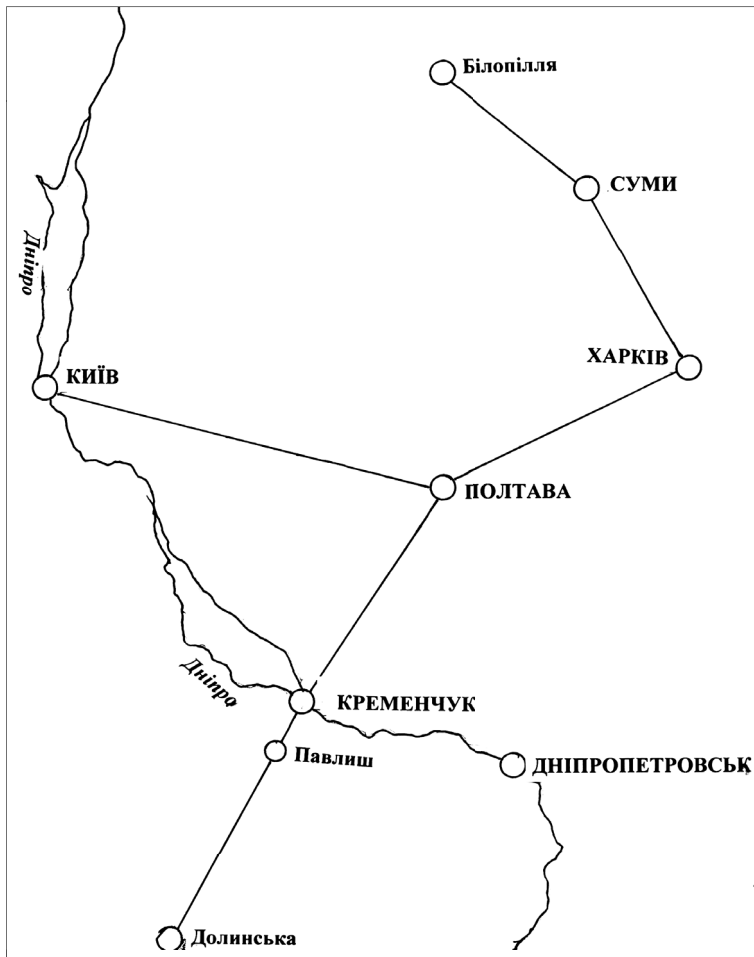
Найбільш прийнятною і найбільш цікавою може бути екскурсія до музею Макаренка в Кременчуці. Можна провести її за один день, але це буде дуже стомливо, тому доцільно відвести для неї 2–3 дні, щоб в спокійній обстановці оглянути експозицію музею, місто, зустрітися з цікавими людьми, а заодно і відпочити на березі Дніпра.

При поїздки в Кременчук слід знати, що в 18 км від цього міста знаходиться село Павлиш, в якому жив і працював видатний педагог Василь Олександрович Сухолинський (1919–1970). У серпні 1974 року в школі, де він був директором, відкрито музей, експонати якого розповідають про історію школи, про подвижницьку працю педагога-новатора, про розвиток ним педагогічних ідей Макаренка. Відвідування музею в Павлиші буде органічним продовженням екскурсії в музей Макаренка.

Після Кременчука дуже важливими пам'ятними місцями є Полтава і Харків. У Полтаві велику допомогу в організації екскурсій можуть надати співробітники кафедри педагогіки Полтавського національного педагогічного університету. Вони не тільки покажуть пам'ятні об'єкти в місті, але й організують поїздку в село Ковалівка, де з'явилася Колонія імені Горького і зароджувалася слава Макаренка як великого педагога.

У Харкові найбільш зручний маршрут, що враховує логічну послідовність фактів біографії Макаренка, може бути такий: Південний вокзал – Куряж – центр – Будинок культури міліції (вул. Раднаркомівська, 13) – педуніверситет (вул. Артема, 29) – лісопарк (СШ № 100) – парк ім. Горького (дорога в комуну). У педагогічному університеті є група вчених-макаренкознавців, яка завжди готова зустрітися з екскурсантами, надати їм допомогу не тільки краєзнавчого характеру, але й у вивченні тих чи інших проблем педагогіки або художньої творчості Макаренка.

СХЕМА РОЗТАШУВАННЯ ПАМ'ЯТНИХ МІСЦЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЖИТТЯМ І ПЕДАГОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ А.С. МАКАРЕНКА

ЗМІСТ

Передне слово	3
А.С. Макаренко – видатний український педагог	5
Український дискурс у «Педагогічній поемі»	25
А.С. Макаренко і М.О. Скрипник	31
Кто такой Макаренко?	42
Газета «Сегодня». Открытое письмо С.Ф. Глузману.	51
<i>Додаток перший.</i> Українізми в «Педагогічній поемі»	54
<i>Додаток другий.</i> Українські антропоніми в «Педагогічній поемі»	66
<i>Додаток третій.</i> Прислів'я та приказки, пісні	69
Макаренківські місця в Україні	74

Наукове видання

ГЕТМАНЕЦЬ
Михайло Федосійович
ГЕТМАНЕЦЬ
Ірина Олегівна

А.С. МАКАРЕНКО І УКРАЇНА

Технічний редактор *Є. Онишко*

Підписано до друку 01.04.15. Формат 84x108/32.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 6,25. Наклад 300 прим. Зам. № 15-17.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Гетманець Михайло Федосійович (1923) – доктор філологічних наук, професор, автор понад 300 робіт із історії російської і української літератур, «Слова о полку Ігоревім», теорії літератури, літературного краєзнавства. Як літературознавець і педагог багато років досліджує життя і творчість А.С. Макаренка. 1980-го року захистив докторську дисертацію «А.С. Макаренко і радянська література 20–30-х років». «Мене дуже приваблює, – пише він у мемуарах «Про себе і про час», – і особа Антона Семеновича – людини широко освіченої, одержимої, безкомпромісної у відстоюванні своїх принципів, і його глибоко гуманістична педагогічна система, і його непересічний таланти письменника.

Гетманець Ірина Олегівна (1984) – філолог, автор 15 друкованих праць і кандидатської дисертації про Макаренка-письменника, продовжувач сімейних традицій у макаренкознавстві. «Макаренко, – говорить вона, – це на все життя».

Харків «Майдан» 2015